

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет географії, туризму та історії
Кафедра історії

“Допущено до захисту”

Завідувач кафедри

_____ Печеніна Н.А.

« ____ » _____ 20 ____ р.

Реєстраційний № _____

« ____ » _____ 20 ____ р.

ВИВЧЕННЯ ОКУПАЦІЙНОЇ ПРЕСИ РАЙХСКОМІСАРІАТУ
«УКРАЇНА» В ПРОЦЕСІ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ

Кваліфікаційна робота магістрантки

групи ЗІС-м-23

ступінь вищої освіти: магістр

спеціальності 014.03 Середня освіта

(Історія)

Караченцевої Наталі Миколаївни

Керівник: канд. істор. наук,

доцент Тарасов Андрій Валерійович

Оцінка:

Національна шкала _____

Шкала ECTS _____ Кількість балів _____

Голова ЕК _____

Члени ЕК _____

ЗАПЕВНЕННЯ

Я, Караченцева Наталя Миколаївна, розумію і підтримую політику Криворізького державного педагогічного університету з академічної доброчесності. Запевняю, що ця кваліфікаційна робота виконана самостійно, не містить академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації. Я не надавала і не одержувала недозволену допомогу під час підготовки цієї роботи.

Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають покликання на відповідне джерело.

Із чинним Положенням про запобігання та виявлення академічного плагіату в роботах здобувачів вищої освіти Криворізького державного педагогічного університету ознайомена. Чітко усвідомлюю, що в разі виявлення у кваліфікаційній роботі порушення академічної доброчесності робота не допускається до захисту або оцінюється незадовільно.

Караченцева Наталя

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. УКРАЇНСЬКА ПОЕЗІЯ В ПРЕСІ РЕЙХСКОМІСАРИАТУ «УКРАЇНИ»	
1.1 Історіографія та джерельна база проблеми	7
1.2 Окупаційна преса на території рейхскомісаріату «України»	15
1.3 Поети та тематика окупаційної преси	23
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЯ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМ ОКУПАЦІЙНОГО ПЕРІОДУ	
2.1. Організація науково-дослідницької діяльності старшокласників	38
2.2. Науково-дослідницька діяльність старшокласників під час вивчення проблем окупаційного періоду (на прикладі преси рейхскомісаріату «Україна»)	45
ВИСНОВКИ	53
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	59

ВСТУП

Актуальність дослідження. Під час Другої світової війни значна частина території Радянського Союзу була окупована Третім Рейхом і поділена на ряд окупаційних одиниць з різними формами існування: території, що безпосередньо належали Рейху – район «Галичина» та район «Білосток»; цивільні адміністративні одиниці – райхскомісаріати «Остланд» і «Україна»; зона військового управління, що об'єднувала райони, підконтрольні вермахту. Кожна з них мала свої особливості в реалізації окупаційного режиму, особливо на території згаданих райхскомісаріатів. Одним із інструментів окупаційної влади стала преса. Поряд з відвертими ідеологічними наративами окупантів, в пресі також почали з'являтися заборонені іншою тоталітарною державою сюжети. Зокрема й про Голодомор, українські визвольні змагання 1917-1921 років тощо. Окреме місце в цьому процесі посіли українські поети. Слід зазначити, що ця тема залишається актуальною і водночас малодослідженою в сучасній українській історичній науці.

У четверте десятиліття ХХ століття українська література увійшла фізично знекровленою, естетично збіднілою і морально розгубленою. Були придушені і знищені десятки найталановитіших митців.

Ті, кого врятувала еміграція (Ю. Клен, І. Багрянний, Т. Осьмачка, В. Барка), фактично опинилися поза вітчизняним літературним процесом. Друга світова війна «визволила сили пригніченої більшовизмом української літератури, визволила кайдани національного духу, якому тільки одна могла допомогти в цій трагедії». Поезія першою серед інших літературних жанрів виразила національний дух в одному з виражені найважчі періоди нашої історії. І кров, і сльози народу вклялися в слово, яке кликало до бою, вселяло віру і надію на перемогу над ворогом. Поезія була відкритою і щирою, уникала шаблонних фраз і хвалебних гімнів країні Рад. Усі жанри поезії

отримали подальший розвиток, збагатили виражальні засоби, відкрили нові проблемні напрямки.

Поезія мала на меті приховати від німецької влади націоналістичну діяльність проти самих німців. Для значної частини представників творчих колективів, місцевих жителів, які свідомо (через державотворчі переконання чи відразу до сталінського тоталітарного режиму) чи несвідомо проживали на окупованій нацистами території, праця в мистецьких закладах стала шансом матеріального виживання певною мірою, також можливістю поширення національних переконань та антинімецької діяльності.

Метою роботи є дослідження окупаційної преси рейхскомісаріату «України» в процесі науково-дослідницької діяльності старшокласників

Відповідно до поставленої мети були визначені такі **завдання**:

- проаналізувати історичну літературу та джерельну базу з теми;
- охарактеризувати пресу на території рейхскомісаріату «Україна»;
- здійснити дослідження системи освіти в окупаційних утвореннях;
- проаналізувати умови організації науково-дослідницької діяльності

старшокласників під час вивчення проблем окупаційного періоду (1941-1944 рр)

Об'єктом дослідження процес навчання історії в школі.

Предметом дослідження – вивчення окупаційної преси рейхскомісаріату України в процесі науково-дослідницької діяльності старшокласників.

Географічні межі: територія рейхскомісаріату «Україна»

Хронологічні межі: 1941-1944 рр. - визначені роками функціонування рейхскомісаріату «Україна».

Методи дослідження. Для досягнення мети використано сукупність загально теоретичних методів дослідження, зокрема: історико-логічний – для вивчення підходів до поезії окупаційний преси рейхскомісаріату «України» в процесі науково- дослідницької діяльності; системний – для висвітлення основних питань досліджуваної проблематики; метод порівняльного аналізу – для систематизації та класифікації факторів дослідження вивчення поезії

окупаційний пресі рейхкомісаріату «України» в процесі науково – дослідницької діяльності.

Методологічною основою роботи є міждисциплінарний, інтегративний підхід, який поєднує принципи історизму та системності. У роботі також використано методи порівняльного аналізу та контент-аналізу наукової літератури.

Практична цінність отриманих результатів полягає у дослідженні та аналізі і вивченні поезії окупаційної преси рейхкомісаріату «України» в процесі науково – дослідницької діяльності. Матеріали дослідження можуть бути використані при подальшому вивченні окупаційний преси рейхкомісаріату «України» в процесі науково – дослідницької діяльності; при написанні тематичних і узагальнюючих підручників, посібників, монографій.

Структура роботи: робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури.

РОЗДІЛ 1. УКРАЇНЬСЬКА ПОЕЗІЯ В ПРЕСІ РЕЙХСКОМІСАРІАТУ «УКРАЇНИ»

1.1 Історіографія та джерельна база проблеми

6 червня 1941 року, напередодні радянсько-німецької війни, начальник штабу верховного командування вермахту видав директиву про посилення взаємодії агітаційних рот і відділів, відповідальних за роботу в цій галузі, і спеціалістів пропаганди. На окупованих територіях було створено відділ цензури для моніторингу новин, опублікованих німецькою та місцевими мовами. Саме цей матеріал відображає перші дні війни та підготовку пропагандистських кампаній нацистської армії[35, с. 18].

З метою контролю над окупованими територіями та впливу на свідомість і поведінку місцевих мешканців у середині липня 1941 року Імперська Рада вирішила відновити висвітлення українських новин з метою більш позитивного впливу на населення країни окупованих територій.

Оскільки під час відступу радянські поліграфічні підприємства були знищені Червоною Армією, друкарське обладнання здебільшого імпортувалося з Німеччини чи інших європейських країн-окупантів. Г. Горнауер, колишній директор видавництва Генерал-губернаторства України, пише, що під час окупації (1941-1943 рр.) більшість друкованої продукції виготовляли цивільні особи та Вермахт.

Зі створенням Головного Управління «Україна» політичне управління діяло за вказівкою Політичного відділу Міністерства східних окупованих земель на чолі з А. Розенбергом, завданням якого було уніфікувати вже існуючі видання. Опубліковано та заплановано. Політбюро має 14 відділів, у тому числі відділ загальної пропаганди, який включає відділи реклами, преси, радіомовлення, кіно, зовнішніх зв'язків, господарської повинності, виставок, військової служби та інші відділи.

Омбудсмен Міністерства східних окупованих територій Етінгер відповідає за формулювання політичних заходів і реалізацію програм вермахту в галузі преси та пропаганди. Міністерство східних окупованих

територій створило чітку систему організації роботи німецьких і окупованих ЗМІ та забезпечення їх необхідними матеріалами. Головою відділу був міністерський комендант Циммерман, а секретарем — Людвіг Бліш. Цей відділ відповідає за забезпечення публіцистів обладнанням, кіноматеріалами, газетами, гучномовцями тощо[19, с. 27].

Також була створена команда з 18 осіб для обслуговування східних ЗМІ Міністерства східних окупованих територій на чолі з Басіч-Шмідтом. Як і вищезгадані відділи, основними функціями цієї групи було надання послуг пресі: планування, картотеки, організація інформаційних поїздок у різні місця та контроль і обробка матеріалів для східної преси. Безпосередньо до цього відділу належать видавці газет і журналів, що виходили на окупованій території УРСР: «Нове слово», «Голос...» та ін. Впливом мало новостворене Інформаційне політбюро. Він відповідає за створення чітких інструкцій щодо рецензування для видавців журналів. Тут брали інтерв'ю журналісти східних ЗМІ. Саме в цьому відділі друкували яскраві пропагандистські путівники про Німеччину, в яких розповідалося про «найкращу країну в світі», а також брошури та книги про Адольфа Гітлера та його прагнення створити нову Європу, а також про «життя в достатку» нім. Селяни і робітники» брошур і книг. Основним завданням засобів масової інформації та інших форм нацистської пропаганди було звільнення радянських людей від «більшовизму». Центральним пунктом цієї пропаганди була опозиція радянському політичному та соціальному порядку.

Наприкінці 1941 року в директиві рейхсміністра Розенберга про запровадження фашистської влади на окупованих радянських територіях говорилося, що всі питання, пов'язані з дозволом на видання місцевих газет, вирішуватиме міністр східної окупованої рейхом зони за порадою рейхскомісара. Наголошувалося, що газет має виходити якомога більше, щоб не позбавляти суспільство необхідної інформації.

Вітчизняні та зарубіжні вчені Б. Черняков (2006), С. Стельникович проводили дослідження ролі нацистського керівництва в пропагандистській

програмі окупованих радянських територій у роки Другої світової війни. (Стельникович С.В., 2013), Яременко В. (Яременко В., 2006), Армстронг, Джон А. (Armstrong A., 1990), К. Беркгоф (Berkhoff K., 2006). У своїй роботі вони описують вплив окупаційних журналів на місцевих жителів певних територій.

За останні 20 років вітчизняна історична наука зробила великий прорив у вивченні подій Другої світової війни. Вітчизняні історики все більше звертають увагу на дослідження повсякденного життя українців на окупованих територіях (як сільського, так і міського населення). У цьому контексті потребує об'єктивного висвітлення одне з важливих питань воєнної історії – життя українських митців, особливо творчість майстрів поезії в умовах нацистської окупації. В історіографії Другої світової та радянсько-німецької воєн діяльність української культурно-мистецької еліти представлена лише в окремих аспектах. Праці, що висвітлюють соціально-економічне життя українських митців та діяльність окремих професійних груп: театральних майстрів, учених, лікарів тощо. Серед них праці істориків, які досліджували різні аспекти наукової та творчої інтелектуальної діяльності намісництва та військово-окупованих територій «України», зокрема В.М.Гайдарпура, В.О.Шакана, К.Курилишина. Вони підкреслювали, що інтелігенція відображає ставлення народу до Радянського Союзу та окупаційної влади. Вони свідчать про те, що попри тимчасову окупацію території України німецькими військами, інтелігенція продовжувала свою мистецьку та наукову діяльність, інколи у співпраці з «новою» владою, а найчастіше у збереженні національної культури та традицій[16, с. 34].

В.М.Хидарпур розкриває діяльність театральної інтелігенції та демонструє незламну волю українських акторів, які прагнуть у своїй творчості донести до український народутворчість Тараса Шевченка, Квітку-Основненка, Івана Франка, Лесі Українки та інших відомих українських митців [1, с. 38].

В. О. Шайкан досліджував питання співпраці української інтелігенції, осмислюючи складні суспільні процеси та намагаючись з'ясувати причини співпраці окремих українських інтелектуалів з окупаційною владою. У своїх творах вона показала діяльність просвітян, лікарів і науковців, але поза її увагою залишилися ті письменники і поети, які своїм словом надихали людей і намагалися не втрачати віри в майбутнє вільної України [2, с. 35].

Історик К. Курилишин, досліджуючи публікації в україномовних часописах окупаційного періоду, найбільш правдиво охарактеризував важливі аспекти життя українського народу під час німецької окупації, зокрема становище селян і містян, їх правове становище та їхня роль у німецькій окупації. Але при вивченні журналів і газет періоду окупації 1941-1943 рр. обійшов увагою творчість українських письменників і поетів [31, с. 24].

Наталя Гандрабура провела комплексний аналіз обох журналів і дійшла висновку, що українські часописи брали активну участь у реалізації нацистської політики експлуатації місцевого населення. Вона стала знаряддям в руках окупаційної влади: вела агітаційну роботу, інформувала читачів про офіційні рішення влади, чинні закони та розпорядження щодо участі народу в кооперації та виконання трудових повинностей. Окупанти, які на газетних шпальтах закликали до понаднормових робіт на знак подяки за визволення від більшовизму, приховували свою справжню мету: розширення життєвого простору німецького народу, простору, на якому корінне населення майже не закріпилося. Водночас преса також долучилася до активної критики більшовицького режиму, наводячи такі приклади, як створення споживчих товариств, наділення селян землею, вищий статус робітників у східній Німеччині та інші агітаційні матеріали [15, с. 42].

Марина Михайлюк чітко пояснює, як працює німецька пропаганда в різних сферах суспільства, вказує на методи її реалізації, оцінює пропагандистські успіхи німецького керівництва. Крім того, наголошує дослідник, у журнальній журналістиці була чітко помітна критика

довоєнного радянського ізоляціонізму, який, у свою чергу, сприяв колабораціонізму з нацистами. М. Михайлюк підкреслив, що результати видання журналу не є ідеальними і не завжди сприймаються широким загалом. Дослідник зазначав, що з початком німецько-радянської війни антирадянську агітаційну роботу проводили Східний відділ Управління пропаганди Третього Рейху, Управління пропаганди Верховного Народного Уряду, Радянська інформація і пропаганда. відділ. Міністерство східних окупованих територій, самостійні установи Міністерства закордонних справ, департаменти СС і Вермахту та інші відомства. Проте головну роль у підготовці та веденні психологічної війни проти Радянського Союзу розділили три відомства: В. Кейтель, Й. Геббельс і А. Розенберг. Тому за допомогою пропаганди Вермахт намагався залучити на свій бік місцеве населення та деморалізувати ворога, тобто Червону Армію [43, с. 18].

У своїй праці Дмитро Титаренко розповідає про появу українських націоналістів на теренах Східної України у складі відгалужених угруповань та їхній вплив на організаційно-тематичне спрямування майбутніх окупаційних ЗМІ [7, с. 3].

У творах Бориса Чернякова можна простежити, як німецьке командування створювало агітаційний апарат, місцеве населення брало участь у виконанні завдань, а діяльність окупаційних ЗМІ яскраво відбивалася зсередини. Проте дослідники обмежилися конкретною сферою розгляду, яку займає військова пропаганда в ЗМІ, не виділяючи тематики написаного [14, с. 9].

Дослідниця Вікторія Яременко також відзначила вплив ОУН на формування та діяльність нацистської пропаганди. Крім того, стверджується, що існував тематичний журнал, зміст якого був орієнтований на людей, зайнятих у сільському господарстві, дітей, жінок, а також розміщувався матеріал, присвячений художньому та науковому життю [9, с. 30].

Валентина Шайкан вважає, що серед основних проявів кооператизму на території «Українського» Головного Управління важливу роль відіграє

пропаганда окупаційних ЗМІ. У своїй праці автор вказав на основні методи та засоби донесення німецьким керівництвом своїх ідейно-політичних поглядів до місцевого населення [8, с. 5].

Костянтин Курилишин у своїй праці акцентував увагу на критиці радянської політичної системи, до якої вдавалися україномовні окупаційні часописи [31, с. 9]. По-перше, дослідники проаналізували зміст публікацій, що викривали злочини більшовицької влади, пов'язані з незаконними арештами, а також діяльність більшовицького репресивного апарату в цілому. Крім того, преса розкривала тортури громадян під час відступу Червоної Армії з тієї чи іншої території та масове вбивство полонених. Дослідники дійшли висновку, що автори цих статей прагнули максимально нелюдськи описати поведінку НКВД і обрали найжорсткіші терміни для опису їхніх дій. Крім того, дослідники звернули увагу на популярну в усіх часописах статтю, яка викривала злочини радянської влади під Вінницею, де виявлено масові поховання тіл убитих більшовицьким репресивним апаратом у 1938 році. По-друге, дослідники зазначають, що тема колгоспів і колективізації є трагедією українського народу, яка веде до пограбування та знищення українських сіл.

Журнали публікували детальні факти про голод, викликаний колективізацією. Тут К. Курилишин також описує використання дітей у агітаційних матеріалах, описуючи жахливе повсякденне життя звичайної селянської родини, спустошення духу та знищення дітей від голоду [34, с. 39]. По-третє, автор аналізує публікації, пов'язані зі ставленням радянської влади до релігійного та культурного життя народу. Читачі вперше дізналися про злочини, в яких фігурують інтелігенція, науковці та освітяни. Крім того, дослідники звертають увагу і на форму подання антирадянських агітаційних матеріалів, агітаційні працівники не лише обмежуються написанням статей, а й використовують народну творчість, поезію, прозу та гумор [39].

Ще один український науковець Надія Якобчук розглядає різні аспекти теми легальних україномовних ЗМІ під час нацистської окупації. У своїй

статті вона привертає увагу до теми дітей, але у досить вузькому вигляді аналізує текст розпорядження ЦК України в Кракові «До уваги батьків дітей-переселенців», який був опублікований у ряді друкованих видань журнальних публікацій, серед яких міститься оголошення про збір пожертв «на допомогу українським дітям», що свідчить про те, що українські громадські організації працюють у сфері соціального захисту та охорони здоров'я дітей та інших категорій громадян (в'язнів, селян) [9, с. 57].

Джерельною базою праці є видавництво періодичної преси, яке з кінця 1941 р. контролювало ТОВ «Українсько-німецьке видавництво та друкарня» з центром у Луцьку та філіями в багатьох інших містах. Факт монополії у сфері друкованих видань дає підстави вважати, що в Україні існує єдина політика щодо функціонування цієї галузі. Газети зазвичай друкуються німецькою, українською та російською мовами, за виключенням кримсько татарського «Азат Крим» в Сімферополі та польської «Газета Львівська» з видавництвом у Львові.

Німецькомовні газети були орієнтовані насамперед на німецьке населення, військове командування, адміністрацію та солдатів. Крім німецької влади, журнал був доступний і для місцевого населення, але досить не значна частина інтелігенції почала вивчати німецьку мову ще до війни [43, с. 28]. За підтримки німецької влади та органів місцевого самоврядування більшість журналів друкується українською та російською мовами. Періодичні видання умовно можна розділити на три категорії: важливі газети всієї України, регіональні журнали та важливі регіональні видання. Друк видань контролювали відділи пропаганди, військові комендатури та органи місцевого самоврядування [23, с. 49].

Будучи основним джерелом пропаганди Німеччини, ЗМІ все ще мають свої недоліки. По-перше, це через погану логістику у віддалених від великих міст районах. Крім того, тираж у невеликих населених пунктах був відносно невеликим через проблеми з відповідним технічним оснащенням та браком паперу. Важливою проблемою є брак кваліфікованих людей, які могли б

залучатися до написання агітаційних статей, брак високоосвічених людей, кваліфікованих лінгвістів та істориків. [43, с. 649]. При цьому керівництво періодичного видання активно заохочувало місцевих жителів писати статті для газети, часто присвячені радянському життю та антисемітській тематиці. Примітно, що це рішення принесло свої плоди, адже охочих записати свої спогади та думки знайшлося чимало. Часто люди йшли на такі кроки через недовіру до радянської влади, вони щиро вважали, що окупація території Червоною армією та гонорари за статті, відібрані з інших статей і остаточно надруковані, неможливі. [43, с. 650].

Крім того, журнали є найприбутковішим з-поміж інших форм публіцистики, оскільки вони повністю окупають витрати та приносять прибуток. Це пов'язано з тим, що в кожній газеті була дошка оголошень, на якій кожен житель населеного пункту міг розмістити оголошення за окрему плату. До того ж протягом всієї окупації періодичні видання користувалися не аби яким попитом серед місцевого населення, оскільки залишалися чи не єдиним джерелом інформації про ситуацію на фронті, переважно на Східному фронті, де воювала велика кількість інтимних і домашніх читачів. Незважаючи на це, політико-ідеологічний зміст пропаганди періодичних видань був недостатнім, оскільки люди часто критично ставилися до прочитаного і не завжди правильно розуміли стиль і прийоми, які використовував німецький пропагандистський апарат, а з 1942 р. Періодичні видання також стали чистим джерелом інформації [43, с. 31].

Пропаганда в галузі шкільної освіти має на меті підготувати молоде покоління до німецької дійсності. Пропагував любов до України, повагу до Гітлера та німецької культури. Однак, як і більшість інших методів, цей метод пропаганди не вдався. Це було тому, що німецька влада не встигла підготувати нові підручники для шкільної освіти, а крім того, велика кількість шкіл не могла відкритися через серйозні пошкодження, завдані військовими діями [23, с.14].

Одним із досить поширених видів пропаганди є сарафанне спілкування, що проводиться представниками місцевого командування. Головною перевагою сарафанного просування є те, що воно не потребує додаткового фінансування. Його практична мета полягала в організації масових демонстрацій, до яких інколи примусово залучали остабетівців «у відпустці» з Німеччини, щоб підбурити робітників проти німецької влади. Однак цей метод пропаганди виявився не ефективним, оскільки по потребував залучення спеціально підготовлених людей, яких не вистачало [41, с. 26].

Джерела для вивчення німецької пропаганди в Україні з 1941 по 1944 рр. Походять і з різних джерел. Але надані джерела пропаганди виявилися не ефективними, оскільки пропагандистам не вистачало кваліфікованих працівників, були проблеми з матеріально-технічним забезпеченням, але наприкінці окупації місцеве населення повністю розчарувалося в німецькій владі, оскільки її обіцянки не відповідали дійсності. Тому ми розглядаємо періодичні ЗМІ як перше джерело, яке є доступним і поширеним на будь-якій окупованій території та є системним явищем.

1.2 Окупаційна преса на території рейхскомісаріату «України»

Рейхскомісаріат Україна — адміністративно-територіальна одиниця німецької цивільної адміністрації часів Другої світової війни, розташована в межах національної території України — частини території сучасної України та південного регіону Білорусі. Існував під час нацистської окупації Української РСР (Третього Рейху) в період 1941-1944 рр. Рейхскомісаріат Україна було створено 20 серпня 1941 р. наказом А. Гітлера. Цим же наказом фюрер призначив гауляйтера і верховного президента Східної Пруссії Е. Коха рейхскомісаром України та визначив місто Рівне центром рейхскомісаріату. Воно підпорядковувалося Міністерству у справах окупованих східних територій у Берліні (Німеччина) під керівництвом рейхсміністра А. Розенберга. За адміністративним статусом існувала з 20

серпня 1941 року до 15 листопада 1944 року, як територіальна одиниця — з 1 вересня 1941 року до кінця квітня 1944 року [15, с. 38].

Українське державне генеральне командування було одним із п'яти державних генеральних командувань, створених у європейській частині Радянського Союзу за планами Альфреда Розенберга, якому 20 квітня 1941 року Гітлер доручив розробити політичний план. Відбудова Радянського Союзу після його окупації німецькими військами. На заході губернаторство межує з віце-королівством і «Великою Румунією», на північному заході — з Білостоцьким округом і Східним регіональним губернаторством. У разі остаточної перемоги Німеччини у війні з Радянським Союзом слід визначити подальші кордони: на сході - з рейхскомісаріатом Туркестан, на півдні - з рейхскомісаріатом Кавказ, на півночі - з рейхскомісаріатом Туркестан, на північному сході - до рейхскомісаріату Москва. Українське намісництво стане незалежним від Росії регіоном з українським урядом (принаймні тимчасовим), але підпорядкованим німецькому контролю в політичній, військовій та економічній сферах. 17 липня 1941 року Гітлер призначив Розенберга міністром у справах окупованих територій Східної Європи, але не бачив потреби у створенні українського уряду. Щоб пом'якшити прагнення до незалежності, він відокремив Галичину від планованого рейхскомісаріату на дистрикт (приєднаний до так званого Генерал-губернаторства), Північну Буковину та так зване Трансністрія (їх передали Румунії), а центром був не Київ, а місто Рівне. Ще в березні 1939 р. за згодою Гітлера Карпатська Україна була окупована Угорщиною [15, с. 35].

Райхскомісаріат Україна було проголошено 1 вересня 1941 року. До її складу входили Волинь, Полісся, Правобережжя і частина Полтавщини. Під час подальшого просування німецьких військ 2 вересня 1942 р. було приєднано решту Полтавської та Запорізької областей (решта Лівобережжя залишилася під військовим управлінням). Територія рейхскомісаріату охоплювала 339 275 км² з приблизно 17 мільйонами жителів.

Міністр східних окупованих територій А. Розенберг запропонував включити частину етнічно російської території до складу Державного губернаторства як компенсацію за Галичину, під назвою дистрикту «Галичина» належала польському Генеральному губернаторству, щоб уникнути можливе послаблення політичних амбіцій українців[17, с. 21].

Окупаційний режим у Райхскомісаріаті передбачав використання певних елементів, спрямованих на надання йому національного характеру – визнання української мови офіційною нарівні з німецькою, запровадження карбованця, формування Української допомогової армії та українська армія. поліція. Деякі українські націоналісти вважали створення Державного Головного Командування кроком до становлення української держави під німецьким захистом. Насправді в концепції Райхскомісаріату Україна трактувалася виключно як географічний простір, а не як політичне чи національне утворення. Щоб підкреслити цей факт, Еріх Кох обрав центром рейхскомісаріату не Київ, а провінційне місто Рівне. У післявоєнний період планувалося включити рейхскомісаріат до складу території Третього рейху.

Майбутня реорганізація завойованих територій СРСР була сформульована Третім Рейхом одночасно з такими стратегічно важливими військово-економічними планами, як «Барбаросса», «Ольденбургський» і «Ост».

Для міських жителів медіа є основним джерелом інформації. Варто відзначити, що місцеві радіостанції регулярно транслюють докладні огляди цього. Також відвідувачі міської бібліотеки можуть обрати газети. Популярність преси серед населення залежала від регулярної публікації повідомлень про становище на фронті Другої світової війни, а також наказів і розпоряджень місцевої влади. Журнал читали та обговорювали мільйони людей на окупованих територіях. Єврейські питання були над звичайно важливими у висвітленні ЗМІ.

Періодичні видання на окупованій території не лише інформували населення про заходи окупаційної влади, а й без посередньо впливали на зміну

ставлення місцевого населення до євреїв. Іноді це мало вирішальне значення для надання їм необхідної допомоги. Як згадувалося раніше, журнали з'явилися на українській території піднімецьким контролем у перші тижні окупації. З кінця літа 1941 року на всі йому пованій німцями території почали виходити україно мовні газети[34, с. 36].

Кожен обласний чи районний центр друкує журнал. З осені 1941 р. виходили рівненська «Волинь», дрогобицька «Вільне слово», полтавська «Голос Полтавщини», криворізька «Меч», бердичівська «Нова доба» та інші газети. З метою уніфікації та систематизації періодичних видань «Українського» Намісництва відділ преси Міністерства східних окупованих земель розробив складну, але структуровану систему підрозділів. Одне з них, зокрема ТОВ «Українсько-німецьке видавництво та поліграфія» в Луцьку, стало головним підприємством. Журнал відповідав за публікацію німецько мовної періодики, а також офіційного вісника імперського комісара та генерального комісара, книжкової торгівлі, мав штат журналістів і фотографів.

Журналами в кожній області безпосередньо керують асоціації, що входять до «Українсько-німецького видавничо-поліграфічного товариства», «Преса України», «Українія», «Ужитковий друк України», сільсько-господарське видавництво України.

Асоціація «Українське видавництво» фактично була заснована 1 грудня 1941 р. тими самими засновниками, що й «Німецьке видавничо-поліграфічне товариство». Його директором також став Г. Грорнауер. Товариство координує роботу всіх підприємств і друкарень у Генерал-Губернаторстві та Військово-Адміністративних Округах Держави Україна та контролює їх комерційну діяльність. Надати необхідні матеріали та ін. «Українське» об'єднання було засновано також у Луцьку (листопад 1941 р.) Національною спілкою видавців німецьких газет у Берліні. На початку 1943 року відділ новин мав 32 власні розповсюджувальні пункти. У серпні того ж року журнал розповсюджувався в 65 містах[34, с. 35].

Загалом на початок 1943 р. Товариство «Українські вісті» координувало та гарантувало видання 91 газети загальним разовим тиражем близько 1 млн. примірників. За підрахунками науковців, які досліджували окупаційну журналістику, в «українській» губернії виходило близько 300 газет і журналів. Дозвіл видання такої кількості періодичних видань можна трактувати як прагнення фашистського уряду мати повний контроль над інформаційною сферою окупованих територій, поширювати необхідну інформацію пропагандистського характеру і тим самим впливати на свідомість і поведінку людей місцевого населення. Влітку 1942 р. Гітлерівське керівництво, розуміючи, що війна закінчиться не так швидко, як вони сподівалися, розгорнуло агресивну пропагандистську кампанію серед населення, головним фронтом у якій стала періодична преса. Зважаючи на це, видання окупаційної преси розробляло спеціальні методи пропаганди серед українського населення.

Газети та журнали, що виходять на окупованих територіях, виходять багатьма мовами. Більшість із них виходять накладами від 25 до 10 тис. примірників. Газети, що виходили в намісництві «Україна» та військовій управі, друкувались переважно українською, інколи російською мовами та мовами численних національних меншин, які проживали на той час в Україні.

Більшість газет і журналів, що виходять на окупованих територіях, не відрізняються за змістом і характером. На першій сторінці – звіти про перемоги з передової та вшанування німецьких солдатів та їх хоробрості. Статті, опубліковані на другій і третій сторінках, переважно присвячені більшовицькому режиму та його ворожим намірам щодо українців, відомим українським діячам минулого, досягненням українських селян в умовах окупації. Більшість репортажів подається з точки зору німецьких чи українських журналістів, які співпрацювали з окупаційною владою. Це накладає на читачів певний ідейно-психологічний відбиток.

Згідно з повідомленнями пропагандистських ЗМІ, український народ відверто радів вступу німецьких військ на територію України, а автори пропаганди писали, що українці вважають нацистські війська «визволителями», а німецьке командування виконувало важливу місію знищення нацистських військ. «Єврейські більшовики», вони вороги решти світу. Крім того, на першій сторінці кожного випуску будь-якого воєнного видання описувалося становище на передовій. Варто зазначити, що ці новини мали відверто пропагандистський характер, оскільки в них йшлося, як правило, лише про перемоги німецьких та союзних військ, описуючи успішні військові дії та часто принижуючи армії супротивників [7, с.11].

Крім того, у кількох виданнях час від часу з'являлися статті членів німецького командування, які висловлювали свої погляди на війну, Радянський Союз і його ситуацію. Так, наприклад, у статті, поданій газетою «Голос України» від 23 жовтня 1941 року, описані слова д-ра Дітріха, який говорив: «Війна на сході закінчилася... Більшовики під військовим оглядом знищено» [31, с. 32].

У газетах часто зустрічаються такі статті про участь українських військ у війні та їхнє велике бажання допомогти німецьким військам. Такі статті мали відвертий пропагандистський характер, були спрямовані на активну участь українців у війні під німецьким покровительством і писалися, як правило, без детальної аргументації, а у формі не підтверджених фактів [15, с.35].

Тема «Українці в Німеччині» є одним із найпоширеніших актів пропаганди в окупованих ЗМІ. Цьому виду пропаганди завжди приділяється багато уваги, зазвичай відводиться ціла сторінка, іноді в таких статтях з'являються фотографії, листи чи замітки українців, які виїхали на заробітки до Німеччини. У додатку йдеться загалом про українців, які повернулися з Німеччини, та їхні думки після «заробітків». Суб'єктних статей намагався заохотити українське населення стати оstarбайтерами, чого прагнула німецька влада [17, с. 21]. Неперервною темою, яка займала пресу, була тема Радянського Союзу.

Головною проблемою Радянського Союзу і джерелом усіх бід була людина Сталін. У статті «Ким був Сталін?» у першому номері газети «Голос України» яскраво описано ставлення Німеччини до Сталіна, розповідається про його погляди, риси характеру та вчинки. Часто ЗМІ писали, що «Сталін був маріонеткою євреїв», «вбивцею», «катом», «диктатором», «брехуном». Автори статті покладають на його плечі призвідника війни, ганьбу людини, яка власноруч винищила велике населення, та інші звинувачення, які повинні викликати огиду, презирство і ненависть у читачів[4, с.11].

Крім того, пропаганда намагалася пробудити згадані почуття не лише до Сталіна, а й до радянської системи в цілому, і одним із потужних прийомів було використання прикладів того, як більшовики та їхні потужні засоби діяли в Україні та які біди вони завдали людям. Пропагандисти переважно наголошували на тому, що радянська політика була політикою «знищення». У будь-якій статті, що описує масові вбивства, вчинені НКВД, більшовики намагалися знищити Україну як державу, перетворюючи їх на слухняних рабів «системи», перед якою автори-пропагандисти часто писали великі статті, присвячені опису методів дій та репресивної класової опори «кремлівських правителів». Окрім терору, більшовиків зображували як «євреїв», які не зупиняються ні перед чим, щоб збагатитися, не цінуючи власного народу.

Якщо поглянути на тему радянської пропаганди ширше, то побачите, що німецька влада намагалася впливати на людей у всіх сферах, тому часто можна знайти статті, спрямовані саме на жінок. Зазвичай у таких статтях йдеться про те, що жінки були зрівняні з чоловіками в правах, але водночас вони стали рабами радянської системи, а з моменту прийняття радянської Конституції жінки зазнали дискримінації. «Щастя мати можливість працювати на фабриці до кінця...» [28, с. 21]. Крім того, пропаганда намагалася зачепити почуття віруючих, а в статтях, присвячених цій темі, головним гаслом завжди було «Радянський народ — ворог релігії», говорилося, що, незважаючи на заявлену толерантність радянського

керівництва до релігійних переконань, всередині церкви все ще намагалися знищити церковну ієрархію та продовжувати певні гоніння на духовенство [5, с.11].

Більше того, у багатьох журналах ім'я Йосипа Сталіна фігурує поручі з церквою, яку, за словами автора, він систематично грабував як для власного збагачення, так і для того, щоб мати кошти для підтримки та розбудови армії[21, с. 4]. Сталін за звичай був головним героєм у так званому «куточку гумору» і іноді з'являвся в ЗМІ, де його зображували як людину, яка «змінила країну і хвалилася, що зруйнувала все» [40, с. 34].

Окремою темою в журналах цього періоду була пропаганда, яка містила критику та презирство до країн, ворожих Німеччині та її союзникам, найчастіше Британії та Сполучених Штатів, і особливо їхніх лідерів Вінстона Черчілля та Франкліна Д. Рузвельта. У таких статтях найчастіше пишуть, що безпосередніми винуватцями війни були Великобританія і США [2, с. 14]. Крім того, Велика Британія часто займається політичними карикатурами чи фотопропагандою, а її честь ображається, щодо США є повідомлення про те, що вони продовжують здійснювати провокації, що лише розширить масштаби війни [9, с.7].

Ставлення до Вінстона Черчілля та Франкліна Рузвельта було таким же негативним, причому часто зазначалося, що «в їхніх жилах тече багато єврейської крові», що вони підкоряються «жидам» і діють в їхніх інтересах. Крім того, їх зображували як «нешанобливих», «брехливих» і «підлих» правителів, які були головними призвідниками всіх війн [32, с. 31]. До речі, так звані «євреї» користувалися особливим статусом у пропаганді і, за словами її авторів, домінували майже в усьому світі, крім «Осі». Часто можна зустріти карикатури на «євреїв» зі Сталіним, Рузвельтом і Черчіллем у ролі маріонеток. Однак у статті вони описані як «злі» та «гнили», які прагнуть отримати прибуток від свідомих громадян у всьому світі. Крім того, часто лунають заклики до позитивних дій проти «євреїв», які, як кажуть, мають

«священний обов'язок» брати участь у боротьбі проти них за підтримки Адольфа Гітлера, який веде свої армії для їхнього знищення [10, с. 23].

Як наслідок, пропагандистська кампанія преси була спрямована проти українського народу з різними впливами, включаючи радянських, британських, американських та єврейських представників, а також Гітлера та його війська. Зображується як рятівник українського народу від більшовицького та єврейського впливу.

1.3 Поети та тематика окупаційної преси

Розглядаючи стан вивчення проблеми німецької окупаційної політики в культурно-освітній сфері, потрібно зазначити, що в повоєнний період та наступні роки заявлена автором тема стала об'єктом уваги як українських істориків, так і зарубіжних. Найглибше ці питання вивчають М. Коваль, В. Король, О. Лисенко, Т. Першина, В. Ленська та інші. Зокрема, М. Загорулько та А. Юденков, вивчаючи матеріально-побутові умови населення окупованих територій, досліджували трансформацію окупаційної політики в ході війни.

Утвердження незалежності Української держави в 1991 р. створило сприятливі умови для об'єктивного наукового дослідження історії України періоду Другої світової війни. Роботи М. Ковалю, присвячені характеристиці стану української культури, значно збагатили історіографію цієї проблеми. Питання освітньої політики нацистів уперше висвітлила В. Ленська. Сучасний український дослідник О. Гончаренко досліджує правове врегулювання освітньої сфери на території рейхскомісаріату «Україна» в контексті повсякденного життя українського населення. Також важливою є монографія професора Українського вільного університету в Мюнхені Бланки Єржабкової, у якій автор розглядає освітню політику в школі, яку здійснювали в Україні в 1941–1944 рр. Крім того, важливою є монографія Ю. Левченка, в якій автор описує особливості реалізації політики нацистів на окупованих українських територіях.

Культурно-освітня політика німецьких окупантів в створеному Рейхскомісаріаті «Україна» (далі РКУ) не мала конкретної мети та цілей. Більше того, серед нацистського керівництва не було єдності. Гітлер, Борман та Кох бачили в українцях просто робочу силу, тому не вважали за необхідне надавати їм якісні культурно-освітні послуги. Проте була і інша точка зору, яку представляли А. Розенберг та вище командування німецької армії на території України. На їхню думку, місцевому населенню потрібен певний культурний розвиток та освіта, але класу «інтелігенція» в суспільстві не мало існувати.

Діяльність освітніх установ відбувалася під цілковитим контролем і за активного втручання окупаційної влади. При генерал-комісаріатах, обласних, районних, сільських управах були утворені відділи освіти. Контроль за виконанням розпоряджень і наказів покладался на штат шкільних інспекторів при відділах освіти. Останні володіли широкими повноваженнями – від затвердження шкільних бюджетів до опіки над культурно-історичними пам'ятками.

На початку 1942 року А. Розенбергом були сформовані перші розпорядження, які стосувалися освітньої політики РКУ. Так у «Директивах про створення системи шкільної освіти в Україні» та «Розпорядженні про обов'язкове навчання української молоді» йшлося про порядок формування освітнього процесу на українській території. Відповідно до них, нижчу ланку освіти представляла обов'язкова семирічна школа, в якій перші чотири класи надавали початкову освіту, а наступні три надавали початки з професійної освіти.

Середню освіту мали забезпечувати трирічні технікуми, в яких навчали основам сільського і лісного господарства, техніки, торгівлі та ремесел, промисловості та управління. Всі ці професії були важливими для нацистів, оскільки власних кадрів для управління такої великою територією вони не мали.

Вищу освіту мали забезпечувати вже існуючі наукові установи. Проте, рейхскомісар України Е. Кох, який був відвертим українофобом, дотримувався радикально інших поглядів на освіту місцевого населення, саме тому він не дотримувався цих розпоряджень і проводив власну культурно-освітню політику.

Наказом від 13 серпня 1942 року навчання місцевого населення дозволялося лише в народній школі з чотирма класами і технікумі. Проте, вже у наступному освітньому наказі рейхскомісара від 24 жовтня 1942 року всі навчальні заклади, окрім чотирирічної народної школи мали припиняти своє існування. Тобто, українці втрачали своє право на отримання не просто якісної, а взагалі освіти [2, с. 52].

Проте німці дуже потребували робочих рук, саме тому 30 вересня 1942 року вийшов наказ про відкриття навчально-виробничих майстерень, які діяли при промислових підприємствах та ремісничих майстернях.

Ідеологічний конфлікт, яке спровокувало освітнє питання між А. Розенбергом та Е. Кохом вдалося залагодити 23 лютого 1943 року, коли вийшла директива, яка відновлювала діяльність професійних шкіл, училищ та технікумів.

В. Коваль зазначає, що з жовтня 1942 року, через нестачу трудових ресурсів у Німеччині, на роботи почали відправляти студентів і учнів старших класів. Тобто навчальні заклади стали для молоді своєрідними пастками. Більше того, неодноразово учнів забирали і відправляли на роботи до Рейху прямо з навчального класу.

Передбачалося, що шкільні класи будуть нараховувати від 40 до 60 осіб. Проте, більшість навчальних закладів залишалася не укомплектованими. Така ситуація зберігалась протягом усього періоду окупації. Дослідник Ю. Левченко пише, що наприклад, у Костопільській окрузі в 1942 р. через нестачу учнів довелося закрити 3 школи. До цього додавалося постійне втручання офіційної влади: 1 січня 1943 р. згідно з наказом костопільського гебітскомісара усі неповно-середні школи припинили свою діяльність.

Серйозною також була проблема у справі формування шкільної системи була недостатня кількість придатних для навчального процесу приміщень. Будинки середніх шкіл і меншою мірою народних використовувалися для розквартирування військових частин [4, с. 117].

Напередодні відкриття навчальних закладів кожен директор школи отримував від відділу освіти розпорядження і рекомендації про те, як слід оформити шкільне приміщення, причому в кожному окрузі вони були різними. Щоб засвідчити лояльність до німецької влади, навчальні заклади повинні були придбати портрети А. Гітлера. Вони мали вивішуватися у центрі приміщення.

Для вчителів запроваджувалися спеціальні курси з перепідготовки, при яких працював особливий робітник з відділу пропаганди збройних сил. По закінченні курсів педагог повинен був здати іспит. Проте, через брак персоналу, останній відбувався не завжди.

В усіх українських народних школах як обов'язкову навчальну дисципліну запроваджували німецьку мову. Кожна дитина, яка досягла 12 років, повинна була обов'язково її вивчати. Значну увагу влада приділяла учнівській дисципліні. Учень мав твердо пам'ятати, що за порушення поведінки в школі він буде покараний. У тогочасній системі виховання учнівської молоді поряд з методами переконання вживалися також методи примусу.

Вища освіта РКУ виникла завдяки дефіциту спеціалістів вищої кваліфікації у сільському господарстві, промисловості та медицині, який не міг задовольнятися прибуваючими на схід німецькими фахівцями. 21 січня 1942 р. А. Розенберг видав «Розпорядження про політику вищої школи в Рейхскомісаріаті «Україна». Згідно з ним закривалися всі вузи. Виняток становили ті факультети, що проводили підготовку спеціалістів з медицини, ветеринарії, сільського господарства та природознавства. У розпорядженні зазначалось, що окремі факультети перетворюються на інститути. Так, у Вінниці виникли медичний та педагогічний інститути, Житомирі –

сільськогосподарський, Києві – медичний, а у Дніпропетровську – сільськогосподарський, транспортний і технічний.

Професійна освіта РКУ детально досліджена дослідницею І. В. Гончаренко. Згідно з її висновками вона поділялась на три ланки: нижча (ремісничі та професійні курси, фахові дворічні підготовчі школи, ремісничі училища й навчальні майстерні), середня (середні професійні школи, училища та технікуми), вища (університети та галузеві інститути) [1, с. 15].

Релігійна освіта РКУ представлена духовною семінарією Української Автономної Православної Церкви у м. Кременець та короткотерміновими курсами Автономної і Автокефальної церков у містах Луцьк, Дніпропетровськ, Київ, Полтава, Миколаїв та Кам'янець-Подільський.

Незважаючи на важкі умови окупації, культурне життя в Україні не зупинялося. Щоправда, його прояви значною мірою залежали від інтересів окупантів. Театр, кінематограф, музеї, були дозволені нацистами і отримали матеріальне забезпечення. Більшість дослідників сходяться на думці, що ці компоненти культурного життя здобули право на існування лише тому, що вони були потрібні для задоволення елементарних естетичних потреб солдатів і офіцерів вермахту та представників нацистського окупаційного апарату. Заклади культури, крім цього, були для окупантів зручним місцем поширення антирадянської і про німецької пропаганди.

З іншого боку, функціонування закладів культури мало позитивно впливати на настрої місцевого населення, сприяти посиленню лояльності до « нової влади ». Слід пам'ятати також, що робота в театрі, кінематографі, музеях, видавничій сфері для представників української інтелігенції була чи не єдиною можливістю заробити на життя.

Після початку німецько-радянської війни майже всі радянські театри були евакуйовані з України і активно працювала як в евакуації, так і на фронті. Водночас, чимало театральних фахівців вимушено залишилися на окупованій території і незабаром за підтримки української адміністрації і окупантів

створили новий театр, який якісно відрізнявся від українського радянського театру.

Більшість театральних постановок були призначені для солдатів і офіцерів німецького війська. Так, на касах Київської опери (колишній Державний академічний театр опери та балету ім. Т. Шевченка) директор установи К. Брюкнер наказав вивісити оголошення «Вхід тільки для німців та союзних націй». Місця в перших рядах партеру завжди відводилися для важливих персон окупаційної адміністрації або військових. Однак, до театральних видовищ допускалися й місцеві. Співвідношення відвідувань німцями і українцями опери, балету, оперети, симфонічної музики становили, відповідно 70 % і 30 %. А драматичні вистави відвідували відповідно 30 % німців і 70 % українців. Тобто, театр в умовах окупації був спрямований передусім на українську аудиторію. Лише на останньому етапі функціонування театральних колективів в умовах окупації нацисти поставили вимогу онімечення театального життя.

Якість українського театального мистецтва була доволі високою, оскільки в окупації залишилось чимало видатних майстрів сцени. Серед них були такі видатні артисти як Б. Гмиря, А. Демодовгопільський, М. Бойко, А. Ірій, В. Волгрик та ін.

Восени 1942 р. окупанти посилюють контроль над театральним життям. Частина труп була ліквідована. Режисери, актори, музиканти, які занадто активно, на думку німців, пропагували українську національну культуру, зазнали репресій. З репертуару викидалися вистави високохудожнього українського драматичного мистецтва.

Влітку 1943 р. нацисти розстріляли діячів рівненського міського театру – А. Демодовгопільського, Янковську, Курганова. За антинімецькі настрої разом з родиною був розстріляний директор Житомирського міського театру Платон Семерда. Потрапили до в'язниці театральні діячі з міського театру в Гайсині – члени ОУН разом із директором Михайлом Токарем [4, с. 221].

Важливе місце діяльності окупаційної влади у гуманітарній сфері належить періодичним виданням, які у роки окупації відігравали роль «розповсюджувача» інформації (місцевої, державної, світової), з однієї сторони, та водночас були засобом агітаційно-пропагандистського впливу на населення. Саме тому німецька окупаційна влада в РКУ надавала їй особливу роль та значення.

Важливе місце діяльності окупаційної влади у гуманітарній сфері належить періодичним виданням, які у роки окупації відігравали роль «розповсюдника» інформації (місцевої, державної, світової), з однієї сторони, та водночас були засобом агітаційно-пропагандистського впливу на населення. Саме тому німецька та румунська окупаційні влади в адміністративно-територіальних одиницях, створених на території Української РСР, надавала їй особливу роль та значення.

Керівництвом періодичних видань у РКУ офіційно займалась цивільна адміністрація, до якої входив політичний відділ Па, складовою частиною якого став підвідділ преси. Фактично ж управління пресою здійснювало німецьке акціонерне товариство «Європейське видавництво» («Europa-Verlag»), якому адміністрація Е. Коха передала всі фінансові та господарські повноваження для видання німецької та української періодики. З цією метою 19 листопада 1941 р. було утворено «Німецьке видавничо-друкарське товариство в Україні» («Deutsche Verlags-und Druckereigeigesellschaft Ukraine») на чолі з Гансом Горнауером, яке здійснювало контроль періодичної продукції через дочірні підприємства.

Тематика преси РКУ характеризувалась здебільшого змістом, що поєднував фронтову та міжнародну інформацію з місцевими новинами. Нормативна періодика представлена такими виданнями: «Листок розпоряджень рейхскомісара України», «Інформаційна служба для краєвого управління в Генеральній окрузі Волинь і Поділля», «Відомостями Київської міської управи». Культурного спрямування – «Література і мистецтво»,

«Літвари», «Меч», «Наука й мистецтво», «Літературна газета». Дитячі видання – «Школяр», «Орленя», «Українська дитина», «Школяр».

У роки окупації була запроваджена реєстрація музикантів, танцюристів, акторів, а також музичних інструментів, що зберігалися у населення. Зокрема, така акція відбулася у Новограді-Волинському у березні 1942 р.

З початком окупації на території Волині почали виникати осередки товариства «Просвіта». Ініціатива їх створення часто належала «похідним групам» ОУН. На відміну від різного роду українських громадських організацій, що існували напівлегально або ж нелегально, «Просвіта» здійснювала свою діяльність з дозволу окупаційної адміністрації [3, с. 38]. Своїм головним завданням товариство проголошувало «культурно-освітню діяльність серед молоді та людей старшого віку, а також поживлення культурно громадського життя».

В осередках «Просвіти» активно працювали секції: антибільшовицької пропаганди, шкільна, жіноча, юнацька, церковна, друку, агрономічна та ін. Подекуди «Просвіти» мали зв'язки з окупаційними пропагандистськими службами «пропаганд-штафель». У них переважала місцева інтелігенція – вчителі, лікарі, агрономи, службовці управ, учні шкіл. Просвітянські гуртки виступали з аматорськими спектаклями, намагалися взяти під контроль роботу шкіл, влаштовували лекції, концерти, виставки, гуляння, відзначали релігійні свята, розповсюджували брошури, листівки. [3, с. 38].

Зокрема, проводились лекції, присвячені здоровому способу життя, організувалися курси підвищення кваліфікації для діячів культури та освіти. Значна увага приділялася вивченню німецької мови. Крім того, товариство намагалося щороку організувати «Шевченківські дні». Окружна «Просвіта» в Рівному збирала матеріали, присвячені історії Волині. Передбачалося призначити спеціальну людину, яка мала збирати усні свідчення серед старших людей. Також просвіт'яни влаштовували театральні постановки.

Архівні документи дозволяють зробити висновок, що діяльність «Просвіти» перебувала під цілковитим контролем окупаційної адміністрації. Відкривати її представництва дозволялося лише з санкції німецьких чиновників. Вони розглядали «Просвіту» в першу чергу як політичну організацію, яку можна використати для ідеологічної обробки населення.

Під час окупації досить популярним було кіно, яке використовувалося нацистами з пропагандистською метою. Багато волинян із задоволенням відвідувало кінотеатри. Кіно зажило популярності хоча б тому, що воно давало можливість пізнавати інші країни.

У фільмах, що знімалися спеціально для населення окупованих територій, показувалися «життя і побут робітників, селян, інтелігенції Німеччини, країн, звільнених Німеччиною». Кожний сеанс складався з трьох фільмів: культ-фільму, фронтової хроніки та художньої картини. Перед переглядом часто виступали художні ансамблі з репертуаром на антирадянську тематику і штатні пропагандисти.

Певного розвитку отримало спортивне життя. Його налагодження допускалося окупаційною владою для організації спортивного дозвілля німецьких вояків та військових союзних армій. Також, ініціатива організації різних форм спортивного життя у початковий період окупації йшла від націоналістичних організацій та допоміжної адміністрації. Серед різних видів спорту найбільшого розвитку на окупованій території набув футбол.

У деяких містах Волині на початку німецької окупації певного розвитку набуло літературно-поетичне життя. Його прояв спостерігався навколо редакцій місцевих окупаційних газет. Загалом, німецька влада намагалася максимально зменшити кількість друкованої продукції, оскільки хотіла від місцевого населення лише одного – працювати, а не думати. Серед небагатьох опублікованих книжок був роман У. Самчука «Марія», виданий у Рівному в 1941 р., та кілька збірок поезій.

Незважаючи на вкрай складні умови, у перші місяці окупації регіону розпочалося відновлення роботи колишніх обласних архівів, деяких

бібліотек, музеїв. Функціонування цих установ, яке переслідувало суто практичні цілі, відбувалося в умовах розгортання діяльності Оперативного штабу рейхсляйтера А. Розенберга. Після «чистки» у містах та частині райцентрів німці відновили роботу поодиноких бібліотек. Їхнє завдання полягало у забезпеченні навчально–методичною і науковою літературою учнів і вчителів. Водночас передбачалося і бібліотечне обслуговування інших категорій населення.

Дуже часто заклади культури вдавалося зберегти лише завдяки ініціативі місцевого населення. Наприклад, у вересні 1941 р. бургомістр Рівного П. Бульба надав технічну і матеріальну допомогу місцевому музею. 11 листопада музей був відкритий для відвідування. Незважаючи на всі проблеми і небезпеки, поповнювались його фондові зібрання, вивчались і досліджувались його краєзнавчі матеріали. У музеї в цей час працювали археолог Ю. Шумовський, вчений-ботанік, дослідник флори і фауни Волині Й. Панек, науковець О. Чайка. Успішно працював музей в Острозі, який у 1943 р. став філією Рівненського музею [2, с. 56].

Плідно працював музей у Луцьку, який відновив свою роботу 2 листопада 1941 р. На відкритті були присутні представники німецької влади і місцевої громади. Музей мав багату археологічну, мистецьку і нумізматичну колекції. Громадськість підтримувала музей коштами, дарувала експонати і давала пожертви на його утримання. Відомо, що за період з 1 вересня 1942 р. по 31 січня 1943 р. експозицію музею відвідало 1830 осіб.

У 1941–1944 роках українська земля стала ареною військового протистояння двох країн — нацистської Німеччини та Радянського Союзу. Зрозуміти, що вони відчували, про що думали, як змогли вижити в умовах фашистського рабства простим українцям можуть допомогти прозові та поетичні твори відомих українських письменників і поетів, створені в умовах нацистської окупації. У перші місяці окупації нацистська влада на чолі з Альфредом Розенбергом, міністром східних окупованих територій Рейху, намагалася використати невдоволення українців політикою довоєнного

радянського уряду. Щоб посилити ціна строї та заручитися підтримкою місцевого населення, керівництво Генерал-губернаторства «України» вирішило посилити інформаційний вплив на населення окупованих територій через засоби масової інформації, особливо періодичні видання, яких понад 400 видано у видавництві Генерал-губернаторства «України» та Окружного військового управління[9, с. 25].

Окрім репортажів із «Головної квартири фюрера», окупаційна влада також дозволяла публікувати на шпальтах газет і журналів репортажі про життя мешканців окупованих міст і сіл та заходи, які вживає місцева влада. Тому друга і третя сторінки більшості газет були присвячені творчості місцевих українських поетів і письменників, творчість яких була надзвичайно важливою для українців того часу. Серед інших українських територій не стала винятком і окупована нацистською Німеччиною Вінниця.

Важливу роль у житті населення краю відігравали газети «Вінницьківісті», «Козятинськівісті», «Літературна газета». Ці журнали були основним засобом розповсюдження необхідної окупантам інформації, і місцеві жителі чекали і читали їх то зі страхом, то з надією, що рано чи пізно українці визволяться від нацистської та радянської влади режим. Оскільки періодичне друкування було одним із засобів реалізації політики Третього Рейху на окупованих територіях, Міністерство народної освіти і пропаганди Німеччини спільно з Міністерством східних окупованих територій створили всі умови для підготовки та видання таких ЗМІ.

Колектив редакції газети складався з української інтелігенції, яка в більшості залишилася на окупованій території і вірила в можливість створення й розбудови власної нової держави. У всьому «українському» намісництві та районах військової адміністрації часописи перебували і жорстким контролем завойовників[16, с. 24].

Незважаючи на сувору цензуру окупаційної влади, літературні твори українських поетів і письменників, написані рідною мовою, дозволяли друкувати на своїх шпальтах. Тому поети і письменники скористалися цим

дозволом і постійно пропонували свої твори редакціям газет і журналів, так чи інакше морально підтримуючи місцеве населення. Нерідко до ювілеїв тих чи інших митців редакції газет і журналів організовують окремі літературні рубрики. Так, наприклад, на початку березня в усіх без винятку журналах третє, а то й усі чотири видання були присвячені Тарасу Шевченку, Лесі Українці, Івану Франку, героям творів Бориса Грінченка та інших відомих українських літературних творів та діячі культури. Аналіз вінницької преси період у німецької окупації дає можливість замислитися над специфікою літературного процесу у тієї доби, особливо поезики 1941-1943 років.

У того часних газетах і журналах публікувалися поезії мало відомих, а то й зо всім невідомих поетів Вінниччини та інших куточків України, зокрема Михайла Ситника, Петра Капоне, Петра Карпенка-Криниці, Валеріяна Тарноградського, Юрія Буряківця, Яреми Байрака (Харитона Бородая), Бориса Олександрів (Грибінський), Марійка Підгірянки (Марія Ленерт-Домбровська), Ярина Витюк, Євген Яворівський, Федір Дудко, Василь Колодій, Богдан-Ігор Антонич, В. Шахворост, П. Безвербний, Юрій Брякевіц та багато інших [5, с. 56].

Характерною рисою поезики окупаційного періоду було домінування теми, яка об'єднувала авторів із різними політичними та життєвими поглядами, – показ України, часто вільної, сильної та щасливої. Тема кохання орушується через бажання вижити в найжахливіші часи нещастя і відчаю. Відмінною рисою поезики цього періоду є також висвітлення автором різноманітних філософських тем: добра і зла, буття і смерті, духовності, моралі, пізнання світу, вибору життєвого шляху тощо. Переважна більшість поетів виступала за визволення Батьківщини від будь-яких поневолювачів, закликала український народ не втрачати віри в майбутнє своєї країни.

Вірші Михайла Ситника («В полях», «Напис на дубі») присвячені дитячим спогадам про батьківщину, де полями, лісами, річками колись ходив ліричний герой – все це для нього так дорого серцю [6, с. 34]. Цей твір відображає любов до Батьківщини і прагнення до мирної епохи.

Подорожуючи в часі, він безтурботно розповідав про те, що сталося в Україні, як зараз важко не впадати у відчай, але треба вистояти, українці ніколи не здаються, у них є майбутнє.

Петро Капенко-Клініка залучає читачів своїми творами («Люди», «Прихідвесни», «Світанок» та ін.), намагаючись писати зміни, які відбуваються з часом (як у природі, так і в навколишньому середовищі). Прихід армії загарбників. Поет описує повсякденне життя в окупованому місті, зазначаючи, що вже не чути «страшних бомб», але життя важке, застигле в передчутті страшної невідомості [7, с. 34].

Поетичні твори Валер'яна Тарноградського окупаційного періоду вирізняються прямолінійною публіцистичністю. Коли окупаційна влада вирішила розкопати могили репресованих у 1930-х роках, Тарноградський відгукнувся на цю подію віршем «Згадай синів своїх могили», якому згодом судилося обійти закордонні українські ЗМІ. За творами, опублікованими у «Вінницьких вістях» творів автор укладає збірку «Поезія», що 1943 р. виходить друком у Вінниці. Як і більшість поетів, що працювали під окупацією, Тарноградський звертався до тем творчості Тараса Шевченка. Саме в цей буремний період актуалізується тема боротьби українського народу проти своїх рабовласників. Один із віршів «Шевченко в засланні»[9].

Друкувалися в журналі й вірші Бориса Олександрова (Хрибинського). Дуже яскраво про нього відгукнувся художник Мирон Левицький: «Поезія Б. Олександрова не належить до спонтанних емоційних проявів. Його твори — це переживана й глибоко думна лірика, сповнена спокою. Мудрість, з одягнена у філігранні форми поетичних картин, підкоряється всім нормам поезики й літературної мови. Головна мотивація його поезії — туга за сонцем, тобто за батьківщиною. Поет знає, що ніколи не повернеться в Україну, і тому він на недосяжному кордоні!» твори поета відображають настрої людей на окупованих територіях та їх реакцію на події, що відбувалися на території[8, с. 39]. Окупаційна влада дуже ретельно стежила за публікацією творів українських митців у журналах і на кордоні ходила по

тонкій грані: то дозволяючи демонструвати свою лояльність до місцевого населення, то забороняючи, щоб не поширювати ті усталені погляди та ідеї. Народ повстає проти встановленого режиму. Ось чому всі подання до редакцій газет і журналів проходять ретельний розгляд редакторів і рецензентів.

Незважаючи на значну цензуру, твори талановитого українського поета й досі знаходять місце на шпальтах місцевих газет і журналів. Українська поетеса Марійка Підгірянкa написала багато творів для дітей і про дітей. Мрія про краще майбутнє свого народу, захоплення красою рідної землі та природною красою Карпат домінують у її творчості. Для того, щоб її пісні краще зрозуміли жителі окупованої України, авторка широко використовувала фольклорні сюжети, її вірші ніжні й легкі, часто нагадують українські народні пісні («Співанки», «Вечір», «Що роблю я, що я дію»).

Михайло Мочульський, який вивчав творчість Марійки Підгірянки, зазначив: «Її пісні, запах польових квітів, метушня і туга смерекового лісу — це подих свіжості. В її піснях — навіть патріотичних — не знайдеш порожніх, банальних фраз, декламацій, пафосу. Вона співає лише слова в серці і слова на вустах. Вона просто талант, і талант щирий, чистий, як золото, і її ліричний талант захоплює серця людей, як ранкова весняна молитва жайворонка»[18, с. 23].

Богдан-Ігор Антонич був яскравою й самобутньою художньою постаттю в українській літературі, поетичним новатором, творча доля якого переконливо засвідчує: за словами Дмитра Павлічика, це великий геній, який «неминуче проб'ється крізь тернисті кущі ідеологічних оман і захитається на дорога». Панівна думка свого часу, шлях, що з'єднав серце митця з серцями його народу.

Поезія Антонича, написана в довоєнний період, надихала українську інтелігенцію, тому не дивно, що ми можемо побачити його твори в періодиці окупаційного періоду, особливо в газеті «Вінницькі вісті», яку редагували Добре відомі особовому складу [10, с. 25]. Відомий український

літературознавець Микола Жулинський так відгукувався про Богдана-Ігоря Антонича, досліджуючи його творчість: «Антонич пропонував стосунки між людиною і природою, Розум нерозривної і гармонійної єдності людини і Всесвіту, прагне зрозуміти і відтворити рухи незнищенна матерія в її нескінченних варіаціях форм, і розкриватися, жадібно вбираючи всі кольори, тони і звуки навколишнього світу. Але те, що приваблює цього фольклорного оборотня і творця поетичних міфів, — це не просто стосунки людини і природи. Антонічі чуйно реагує на соціальну дійсність, фантазію, елементи сюрреалізму, іконографічні символи капіталістичного міста-спрута. Особливо вражаючі вони постають у серії «Обертання» Глибокий урбаністичний живопис, який майстерно відтворює морально-психологічну атмосферу нічного та затхлого міста. гробниці маленьких душ.

Поезія окупаційного періоду відображає духовні переживання, прагнення та сподівання до волі українських міських і сільських жителів окупованих територій. Тому таке відображення повсякденного життя мешканців поневолених нацистською армією територій є надзвичайно важливим для вивчення багатьох питань Другої світової війни. Красномовними історичними джерелами можна вважати вірші, написані під час вторгнення. Їх розуміння дозволить дослідникам зрозуміти багато подій, що відбувалися на окупованих територіях. Вважаємо, що представлені в той час талановиті поети мають належати до лав відомих митців української поезики, а їхні імена не повинні бути забуті сучасниками.

РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЯ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМ ОКУПАЦІЙНОГО ПЕРІОДУ

2.1 Організація науково-дослідницької діяльності старшокласників

В процесі науково -дослідницької діяльності учні мають усвідомлювати і розуміти як проблему, мету й завдання, так і хід навчального дослідження (розв'язання дослідницького завдання), його результати. Важливого значення слід надавати цілеспрямованому оволодінню учнями способами мисленнєвих дій, які мають забезпечити розуміння понять, історичних фактів, формування вмінь аналізувати історичний матеріал, пояснювати, доводити, обґрунтовувати, що сприяє розвитку дослідницької компетентності. З цією метою в процесі навчання доцільно пропонувати завдання на кшталт: «Аргументуйте...», «Відновіть...», «Доведіть...», «Обґрунтуйте...», «Проаналізуйте...». Водночас завдання репродуктивного характеру на зразок «Пригадайте...», «Назвіть...», а також такі, що передбачають виконання завдань «за зразком», потрібно звести до мінімуму [28].

Дослідницькій діяльності, як одному із видів діяльності, притаманні всі зазначені характеристики. Утім, вона вирізняється з-поміж інших видів діяльності певними особливостями, а саме: творчим характером, проведенням власного дослідження. Під дослідженням розуміють вид систематичної пізнавальної діяльності, що спрямований на здобуття нових знань, отримання нової інформації тощо, на вивчення визначених проблем на основі спеціальних стандартизованих методів (експеримент, спостереження) [31, с. 66].

Пріоритетними завданнями сучасної освіти стає реалізація особистісно орієнтованого навчання, забезпечення умов для обрання учнями власної освітньої траєкторії. З-поміж чинників, що сприяють розв'язанню зазначених завдань, все частіше називають дослідницьке навчання, актуальність якого

визначається загальними завданнями середньої школи на сучасному етапі її розвитку, змістом і логікою історичної науки, пізнавальними, дослідницькими можливостями учнів на різних ступенях навчання [4, с. 17].

Дослідницька діяльність учнів на уроках історії – системна пошукова робота школярів, заснована на опрацюванні відповідної джерельної бази, що дозволяє самостійно розкрити сутність історичних подій, явищ, процесів тощо. Дослідницька діяльність учнів на уроках історії передбачає етапи, характерні для наукового дослідження:

- визначення досліджуваної історичної проблеми,
- ознайомлення з відповідними джерелами та їх опрацювання,
- власне проведення історичного дослідження,
- аналіз результатів дослідження, остаточне узагальнення, формулювання висновків,
- оформлення результатів дослідження [3, с. 236].

Сучасні ідеї щодо навчання людини упродовж життя зумовлюють нові підходи до учнівського дослідження і передбачають використання учнями як емпіричних, так і теоретичних методів. Серед емпіричних назвемо такі виявлення і фіксація фактів, структурування набутого матеріалу у формі схем, таблиць, графіків, анкетування та ін.; щодо теоретичних методів навчання, то найпоширенішими є аналіз і синтез різноманітних джерел з проблем вітчизняної та світової історії, аналогія, порівняння, систематизація, узагальнення основних фактів і понять, визначення і обґрунтування закономірностей історичного розвитку. Освіта XXI століття висуває нові вимоги щодо організації дослідницького навчання на уроках історії, які виявляються, з нашої точки зору, у такому:

1. Дослідження історичного матеріалу, що опрацьовується на уроці, повинно відбуватися не за рахунок вивчення нарративу підручника, а шляхом

опрацювання старшокласниками різноманітної джерельної бази (історичні документи, уривки з наукової, публіцистичної, художньої літератури, карти, ілюстративний ряд тощо). Таким чином, інтелектоформувальний і дослідницький фактори навчання взаємодоповнюватимуться і взаємозбагачуватимуться.

2. Забезпечення можливостей для опрацювання учнями джерел, які позиціонують різні точки зору на заявлені теми та розкривають поліетнічний і полікультурний характер історії.

3. Надання учнівському дослідженню міжпредметного та міжкурсового характеру, що посилить інтегративний характер навчання.

4. Надання учням можливостей презентувати свої дослідження у різних сучасних формах (проекти, дискусії, комп'ютерні презентації тощо).

Дослідницький підхід передбачає удосконалення системи формування навчально-пізнавальних умінь та предметних компетентностей учнів, актуальність яких обумовлюється підвищенням теоретичного рівня викладання історії у старших класах, зростанням обсягу фактичного матеріалу, а також власно сенсом навчання і його кінцевими результатами. Внутрішнім мотивом, на який повинен спиратися вчитель, організовуючи практичну та розумову діяльність школярів, є прагнення кожної людини до успіху в опануванні певними інтелектуальними діями. Якщо робота організована поступово, часу на осмислення дій вистачає, то учні набувають позитивного досвіду роботи, відчують задоволення учителем, діяльністю, собою, а саме ці емоційно-ціннісні ставлення мають стати психологічним результатом навчального процесу.

У педагогічній науці немає неоднозначного тлумачення змісту і структури діяльності учня в процесі навчання. Різноманітні аспекти діяльнісного підходу до навчання в загальноосвітніх навчальних закладах були предметом досліджень багатьох психологів і педагогів, зокрема Л.

Виготського, В. Давидова, О. Поддякова, С. Рубінштейна, Г. Щедровицького та ін. На основі аналізу наукової літератури [4, 8, 22, 28, 30, 35, 45] можна зробити такі висновки:

- навчальна діяльність — це вмотивований процес використання учнем тих чи інших засобів для досягнення власної чи зовнішньо поставленої навчальної мети чи конкретного навчального завдання; – 10 – Мороз П. В., Мороз І. В

- процес навчальної діяльності починається з постановки навчальної мети чи навчального завдання (задачі), наступний етап — це конкретизація завдання та накреслення плану, схеми дій, які варто виконати, задля його виконання; після чого учень самостійно чи за допомогою вчителя переходить до конкретних дій, використовує при цьому певні засоби та прийоми, порівнює хід та результати власної навчальної діяльності з поставленою метою (завданням), вносить корективи у свою подальшу навчальну діяльність;

- у процесі навчальній діяльності учнів їх здібності не лише проявляються, але в ній вони виявляються і розвиваються; відбувається розвиток, формування особистості учня завдяки усвідомленому, цілеспрямованому присвоєнню ним суспільного досвіду в різних видах і формах діяльності;

- під час організації певного виду навчальної діяльності учнів формуються відповідні цьому виду компетентності та риси особистості. Таким чином, діяльнісний підхід до навчання вимагає певної форми організації процесу навчання, відбору відповідного навчального змісту, різноманітних способів роботи та їх послідовності, спеціальної підготовки вчителя, сучасних засобів навчання.

Дослідницькій діяльності, як одному із видів діяльності, притаманні всі зазначені характеристики. Утім, вона вирізняється з-поміж інших видів

діяльності певними особливостями, а саме: творчим характером та самостійністю проведення власного навчального дослідження. Під дослідженням розуміють вид пізнавальної діяльності, що спрямований на здобуття нових (або суб'єктивно нових) знань, отримання нової інформації, на вивчення визначених проблем на основі спеціальних стандартизованих методів (експеримент, спостереження) [25; 39].

Дослідницька діяльність учнів на уроках історії має являти собою системну пошукову роботу, яка ґрунтується на опрацюванні в процесі навчання різноманітних джерел інформації (історичних джерел, наукової, публіцистичної, художньої літератури, карт, ілюстрацій, фотоджерел, музейних експонатів тощо), що дає учням змогу самостійно, а на початковому етапі з допомогою вчителя, розкрити сутність історичних подій, явищ, процесів, охарактеризувати діяльність історичних осіб, характеризувати та порівнювати суспільний устрій, релігійні погляди і культурні здобутки народів минулого; оцінювати внесок цивілізацій у світову культуру тощо.

Аналіз науково-методичної літератури з проблеми [16; 25, 28] дозволив нам виділити основні функції дослідницької діяльності в процесі навчання всесвітньої історії в основній школі: 1) створення позитивної мотивації учнів до навчання; 2) розвиток пізнавального інтересу в учнів до вивчення історичних фактів, явищ і процесів та здатності займати дослідницьку позицію; 3) стимулювання пізнавальної активності та самостійності учнів у процесі конкретної практичної роботи з теми; 4) набуття та розвиток дослідницьких здібностей, інтелектуальної сфери та мотиваційно-вольового забезпечення навчально-дослідницької діяльності учнів; 5) набуття учнями навичок самостійно ставити і досягати мети в навчальній діяльності на основі застосування елементів дослідницької діяльності в межах предметів навчального плану і системи позашкільної освіти; 6) формування умінь і навичок самоосвіти, зокрема пізнавальної самостійності під час виконання дослідницьких завдань з всесвітньої історії; 7) творче переосмислення

учнями історичного матеріалу й самостійний пошук нових пізнавальних орієнтирів.

На основі аналізу літератури [16; 21; 22; 25; 27; 28; 30] та отриманих результатів попередніх досліджень ми виділяємо наступні чинники, які сприяють організації дослідницької діяльності учнів в процесі навчання всесвітньої історії та мають бути враховані при розробці відповідної методики:

- особистісно орієнтований, компетентнісний підхід до організації процесу навчання, відображення в ньому основних етапів навчального дослідження;
- доступність навчального навантаження та методики реалізації дослідницької діяльності віковим можливостям учнів;
- врахування варіативності, проблемності, особистої значущості дослідницької діяльності учнів для їх самореалізації і самоствердження;
- проблемна подача навчального матеріалу та дослідницький підхід в його структуруванні;
- оптимальне поєднання логічних і евристичних методів вирішення навчальних завдань;
- максимальне насичення процесу навчання з всесвітньої історії творчими навчальними ситуаціями та формування в учнів внутрішніх стимулів до навчання, самоосвіти;
- орієнтація навчального процесу на отримання певного освітнього результату учнями (нові знання, повідомлення, доповідь, презентація, реферат, дослідницька робота тощо);
- організація навчального процесу за принципом поступового ускладнення пізнавальної навчальної діяльності учнів з метою більшої самореалізації учнів у дослідженні історичних фактів;

- створення ситуації спільної пошукової діяльності;
- створення вчителем сприятливої, доброзичливої психологічної атмосфери, оптимальних умов для творчої діяльності учнів.

Дослідницькі роботи та завдання мають оцінюватися за певними критеріями. До них відносяться: 1) вміння чітко і зрозуміло викладати свої думки, критично осмислювати використані джерела; 2) оригінальність, новизна і доказовість суджень, висновків; 3) самостійність виконання роботи; 3) повнота у розкритті проблеми завдання; 4) оптимальне використання засобів наочності, технічних засобів при виконанні завдання.

До різних форм позакласної організації процесу навчання історії відносяться факультативи, навчальні екскурсії, історичні гуртки, додаткові індивідуальні та групові заняття, контрольні роботи, співбесіди, семінари, консультації, домашні завдання. Позакласна робота з історії має спиратися на вивчене на уроках і завершуватися учнівськими роботами, міні-проектами, тематичними масовими заходами під час тижнів історії, такими як вечори історії, історичні вікторини та ігри, природознавчі та практичні заняття. Нарешті, перехід на студентську роботу МАН, участь в олімпіадах, творчих та інтелектуальних конкурсах, також є важливими аспектами, які слід враховувати. Для доповнення до навчання на тему українсько-польських стосунків, можливо, буде корисно провести з дітьми екскурсію до Музею національної боротьби імені Степана Бандери. Особливо цікавою буде третя зала музею, де представлені оригінали документів того періоду. Крім того, може бути корисним, якщо діти переглянуть фільм «Волинь» польських 83 авторів, щоб отримати уявлення про польську перспективу цього періоду та їхнє сприйняття тих, хто воював за українську незалежність. Проте важливо зазначити, що події, зображені у фільмі, не були неспровокованими, а радше відповіддю українського народу на репресивну політику Другої Речі Посполитої Юзефа Пілсудського. Таким чином, можна зробити висновок, що

зазначені принципи, методи та логічні змістові лінії часто використовуються при вивченні теми «Польсько-українські відносини в 1942-1947 рр.

Таким чином, на основі аналізу особливостей науково-дослідницької діяльності школярів, які полягають у тому, що вона проходить під керівництвом учителя, її результатом є частіше суб'єктивно нові знання, характеризується обмеженістю досвіду учнів, спрощеними вимогами до побудови доказів та оформлення роботи, було виявлено такі функції вказаної діяльності: пізнавальна, освітня, комунікативна, креативна, виховна та самореалізація. Подальші дослідження передбачається провести у напрямку вивчення впливу організації науководослідницької діяльності у загально-освітньому навчальному закладі на творчий розвиток старшокласників.

2.2 Науково-дослідницька діяльність старшокласників під час вивчення проблем окупаційного періоду (на прикладі преси рейхскомісарату «Україна»)

Вчителі використовують різні форми роботи з обдарованими дітьми, але переконані, що домінувати мають самостійна робота, пошуковий та дослідницький підходи до засвоєння знань, умінь і навичок. Саме тому педагогічні колективи велику увагу приділяють участі учнів в науководослідницькій роботі Малої академії наук України, яка посідає чільне місце серед ефективних форм науково-дослідної діяльності, що сприяють розвитку творчого потенціалу учнів, спрямовує зусилля на розвиток дослідницьких здібностей школярів, залучає їх до активної дослідницької роботи. Саме тут старшокласники проходять першу школу становлення як майбутніх науковців, дослідників. У МАН учні ознайомлюються з досягненнями науки і техніки, розвивають творчу думку, реалізують прагнення до наукового пошуку, набувають дослідницьких умінь.

Наукова - діяльність є найбільш властивим видом діяльності саме для старшокласників, оскільки, на думку педагогів і психологів, підлітковий та юнацький вік є найсприятливішим для такої діяльності.

Організація науково-дослідної діяльності школярів дозволяє розвивати в учнів пізнавальні інтереси, самостійність, культуру навчальної праці, дозволяє систематизувати, узагальнювати, поглиблювати знання з певної галузі навчального предмету і вчить їх застосовувати на практиці. Самим сензитивним періодом для формування основ дослідницької діяльності є підлітковий період. В цей час, за словами Л.С. Виготського, “відбувається підйом уяви і глибоке її перетворення”.

Основними завданнями науково-дослідної роботи є:

- формування у школяра інтересу до наукової творчості, навчання методиці і способам самостійного вирішення науково-дослідних завдань;
- розвиток творчого мислення і самостійності, поглиблення і закріплення отриманих при навчанні теоретичних і практичних знань;
- виявлення найбільш обдарованих і талановитих школярів, використання їх творчого і інтелектуального потенціалу для вирішення актуальних завдань.

Головне завдання – забезпечення учня необхідними знаннями і уміннями, на основі яких формуються наукове мислення і дослідницька культура. Знання учнів знаходяться в прямій залежності від обсягу і систематичності їх самостійної пізнавальної діяльності. Для того, щоб знання були результатом їх власних пошуків, вчителю необхідно організувати ці пошуки, управляти ними. Все це можна здійснити через організацію науководослідної діяльності учнів

Основними формами залучення учнів до пошукової та науководослідницької діяльності є:

- участь в роботі МАН України, наукових гуртках, товариствах, секціях,
- клубах, школах юних дослідників, творчих лабораторіях;

- індивідуальна та групова робота над пошуковими та науководослідницькими проектами ("Сто чудес України", "Краса і біль України", "Мій

рідний край – моя земля", "Пам'ятаймо минуле заради майбутнього", "Птах

року" тощо);

- науково-практичні конференції, семінари, колоквиуми, зльоти, наукові читання, конкурси-виставки пошукових та дослідницьких робіт,

арістотелівські та сократівські бесіди;

- навчальні екскурсії, експедиції, дослідницькі маршрути;

- розроблення мультимедійних проектів, участь в Інтернет-олімпіадах, віртуальних дослідницьких змаганнях та конкурсах;

- робота сезонних наукових шкіл, оздоровчих одно- і багатoproфільних науково-практичних таборів в канікулярний час;

- самоосвітня діяльність [3]

Для виявлення дітей, схильних до наукової роботи, вчителі використовують різноманітні тести, конкурси наукових робіт, семінари, де діти і виявляють свою зацікавленість будь-якою науковою проблемою. З урахуванням світового досвіду стосовно виявлення обдарованих дітей, шкільними практичними психологами розробляються дієві системи тестування учнів. Виявлення дітей з відповідними здібностями є складною й багатоаспектною проблемою, для вирішення якої комплексно використовуються методики дослідження творчих здібностей. За їх допомогою оцінюється критичність, гнучкість, конструктивність мислення, образна оригінальність як компонент творчої особистості, визначається рівень уяви, її гнучкість, рівень сформованості загальних творчих здібностей, вплив установки на оригінальність розумової діяльності. Результати виконання завдань обробляються за кожною методикою окремо та заносяться до зведеної таблиці, яка дає об'єктивну картину щодо процесів мислення кожної дитини, її схильностей та здібностей. Один із варіантів діагностики

здібностей – застосування теорії домінуючих здібностей або теорії множинного інтелекту американського психолога, професора Гарвардського університету Говарда Гарднера. Ця теорія присвячена дослідженню множинних здібностей людини, їх ідентифікації та урахуванню у навчальному процесі. Основні положення: людина має не єдиний, так званий "загальний інтелект", а низку інтелектуальних здібностей.

Значна роль у роботі з обдарованими учнями належить учителям організаторам науково-дослідницької діяльності школярів. Підготувати вихованця до ведення наукового дослідження спроможний лише підготовлений належним чином педагог, який не тільки володіє сукупністю знань, добре орієнтується в сучасних методиках, а передусім є вправним психологом, що вміло вибудовує свої відносини із школярами. Взаєморозуміння, прагнення допомогти один одному, спільними зусиллями виробити шлях вирішення проблеми, знаходити істинний та відкидати хибний напрямки дослідження, вміння розділити як успіх, так і невдачу – ось ті риси, які характерні для більшості вчителів-консультантів та їх підопічних. Зрозуміло, що пробудити в дитині інтерес, спонукати її до відкриттів, пошуків, знахідок, роздумів може лише активний, зацікавлений учитель. Нажаль не всі вчителі мають бажання керувати роботою учнів в МАН, посилаючись на відсутність вільного часу, досвіду, бажання, матеріального заохочення. Отже, процес розвитку дослідницьких здібностей старшокласників набуває ефективності за умов створення у навчальному закладі цілісної системи відбору, діагностики та навчання обдарованих учнів, а також за умов залучення учнів старшої школи до науково-дослідної роботи у Малій академії наук і шкільних наукових товариствах учнів.

Аналізуючи роздавальний матеріал на основі карти завдань, учні працюють індивідуально та в парах, роблять записи у навчальних робочих зошитах, заповнюють аркуші контролю. Вони поставлені в активну позицію до матеріалу, що вивчається: ставлять питання і відповідають на них,

складають і вирішують тестові завдання, застосовують отримані знання та вміння в

Для більш точного розуміння розробимо урок на тему «Окупаційний режим в Україні».

Документ 1

Протокол засідання Генерального уповноваженого щодо використання робочої сили

Берлін 4 вересня 1942 р.

Фюрер розпорядився про негайну відправку в Німеччину 4000-500 тис. українських жінок віком 15-35 років для використання їх у домашньому господарстві.

Документ 2

Стенографічні записи Гітлера щодо України

Ми з трудом вириваємо в моря кілька метрів, ми мучимося, освоюючи болота ,тоді як на Україні безмежно родюча земля, гумусу, який місцями має товщину десяти метрів і ця земля чекає нас .

...І я зовсім не прихильник створення університету в Києві.Було б краще не вчити їх навіть читати

Ми притягнемо на Україну датчан, голландців, норвежців.

Документ 3

Із виступу рейхскомісара України Коха на нараді в Рівному про нещадне пограбування України

Немає ніякої вільної України...українці повинні працювати на Німеччину...Україна має дати те, чого не вистачає Німеччині...фюрер наказав вивезти з України в Німеччину 3 млн. тонн зерна

Документ 4

Із повідомлення Еріха Коха про поставки багатств України

Рівне,21 червня 1943 р.

Надзвичайно секретно

Україна(рейхскомісаріат) поставила до березня 1943 р.

зерна	5950000 т.
Зерна на насіння	100000 т
масла	49000 т
картоплі	1372000 т
меду	3000 т
цукру	220000 т
риби	6500 т
бавовни	5000 т
вовни	5000т
рогатої худоби	2120000 голів
свиней	450000 голів
овець	406000 голів
яєць	42 0000000 шт
свійської птиці	14000000 шт.

Документ 5

Із листа інспектора з питань озброєння на Україні начальнику відділу озброєння генералу Томасу

2 грудня 1941 р.

Вилучення з України сільськогосподарських лишків...з метою постачання рейху можливе, якщо внутрішнє споживання буде доведено до мінімуму. Цього буде досягнуто такими заходами:

- 1)знищення зайвих їдців(євреїв і населення великих міст)*
- 2)шляхом граничного скорочення продовольчої норми українців...*
- 3)зменшення продовольчого споживання сільського населення...*

Завдання

1. Опрацюйте джерело 1, розгляньте плакати періоду Другої світової війни і розташуйте їх в хронологічному порядку, вказавши роки їх появи.

2. Проаналізуйте джерела 1- 6 і визначте політику нацистського уряду Німеччини щодо України, її населення.
3. В який спосіб забезпечувалася нацистська політика освоєння завойованого «життєвого простору» для арійської раси?
4. Чи реально можна було реалізувати Акт відновлення Української держави 30 червня 1941 р.?

Документ 6

« Чорна книга» , видана в Єрусалимі 1980 р.

Через тиждень після приходу німців до Києва на стінах міських будинків з'явилося оголошення: « Жидим.Києва і околиць. У понеділок 29

вересня 1941 р. на 7 годин ранку вам належить з'явитися з речами, грішми, документами, цінностями і теплим одягом на Дорогожицьку вулицю.»

Завдання

1. Якою була подальша доля людей єврейської національності, які відгукнулися на розпорядження окупаційної влади?
2. Як називається політика нацистів щодо знищення єврейської людності в Європі? Вкажіть місця(населені пункти) в Україні, де проводилися масові акції з нищення єврейського населення?
3. Яким було ставлення гітлерівців до осіб інших національностей, військовополонених червоноармійців ? *Опрацюйте додатково інші джерела.*

Документ 7

Німецький плакат , в якому зафіксовані в нижній частині фотознімки проведеної акції окупантами на території міста.

Дізнайся більше

1. Які факти, вчинені радянською владою, були встановлені міжнародною комісією?
2. Якою була доля тих людей , які були на впізнанні жертв сталінського режиму органів НКВС після звільнення Вінниці від окупантів?

ВИСНОВКИ

Аналізуючи наукові праці з даної теми дослідження, можна зробити висновок, що сучасна історіографія проблеми даної теми є великою, інформативною та різноманітною. Існування різних точок зору, а також значні напрацювання в сучасній українській історіографії дали змогу всебічно вивчити це питання та зробити об'єктивні висновки щодо проблеми пропаганди. Однак проблема аналізу та класифікації тематики пропагандистських статей досі не вирішена до кінця. Для дослідження діяльності німецьких пропагандистських органів в Україні з 1941 по 1944 роки є різні джерела. Ці оригінальні матеріали висвітлюють різні аспекти німецького пропагандистського апарату та дозволяють розглянути конкретні та загальні характеристики його тематики в часових рамках 1941-1944 років.

Пропагандистські статті зосереджувалися на трьох основних пропагандистських засобах: Україна під захистом Німеччини, пропаганда проти Радянського Союзу та міжнародна пропаганда проти ворогів і союзників Німеччини, які її підтримують. Основним змістом виступів дітей було кар'єрне просування, тобто метою було залучення читачів на свій бік. У свою чергу ці статті пропагували освітні технології, принесені нацистським режимом, німецький спосіб життя тощо.

Поезія окупаційного періоду відображає духовні переживання, прагнення та сподівання до волі українських міських і сільських жителів окупованих територій. Тому таке відображення повсякденного життя мешканців поневолених нацистською армією територій є надзвичайно важливим для вивчення багатьох питань Другої світової війни. Красномовними історичними джерелами можна вважати вірші, написані під час вторгнення. Їх розуміння дозволить дослідникам зрозуміти багато подій, що відбувалися на окупованих територіях. Вважаємо, що представлені в той час талановиті поети мають належати до лав відомих митців української поезики, а їхні імена не повинні бути забуті сучасниками.

Освітня політика німецьких окупантів у створеному Райхскомісаріаті «Україна» не мала конкретних цілей і конкретизації. Крім того, в нацистському керівництві не було одностайності. Гітлер, Борман і Кох розглядали українців лише як робітників і тому не вважали за потрібне пропонувати їм якісні культурно-освітні послуги. Проте існувала й інша точка зору, яку представляли А. Розенберг і Верховне командування німецької армії на території України. На її думку, місцеве населення потребує певного культурного розвитку та освіти, але клас «інтелігентів» не повинен існувати в суспільстві. Діяльність навчальних закладів перебувала під повним контролем та активним втручанням окупаційної влади. У генеральних комісаріатах, обласних, районних і сільських управах створювалися навчальні відділи. Контроль за виконанням наказів і розпоряджень покладено на апарат шкільних інспекторів міністерств освіти. Останній мав широкі повноваження – від затвердження шкільних бюджетів до утримання культурно-історичних пам'яток.

У «Південному» військовому окрузі за наказом Коха лише в чотирирічних школах дозволялося навчати читати, писати, рахувати, виконувати фізичні вправи та займатися трудовим навчанням. 24 жовтня 1942 року підписав наказ про заборону навчання особам старше 15 років. Усі вони підлягали загальній трудовій повинності й мали бути відправлені до Німеччини. Почалося масове закриття середніх шкіл, училищ, технікумів та інститутів. Жорстокість Е. Коха не знала меж, його цікавило лише одне – продовольство, бакалія та інше продовольство для армії та для доставки до Німеччини. Але на кінець 1942 р. потреба в освічених кадрах у життєдіяльності «українського» Головного управління різко зросла, і Кох переглянув загальну трудову та професійну освіту місцевого населення. Він наказав відкривати школи — тільки початкові чотирирічні, народні та духовні школи, — бо рішуче виступав проти доступу українців до середньої, а то й вищої освіти. Значною мірою закриття шкіл для старшокласників пов'язане з тим, що «близько одного мільйона людей було відправлено до

Німеччини в рамках «кампанії вербування та насильства» між 1942 і 1943 роками, щомісяця ставала все більш жорстокою». Але взимку 1942/43 р. Р. Е. Кох оприлюднив інформацію про те, що через брак ресурсів у багатьох частинах «Українського» Генерал-губернаторства «тимчасово» припинила діяльність і школи з 4 навчальними класами. Нехтування політикою шкільної освіти призвело до того, що території Міністерства освіти у східній частині імперії не отримали достатньо повноважень. Це свідчить про те, що Третій Райх не хотів сприяти розвитку східної культури, особливо України. Гітлер вважав, що політика більшовиків перетворила українців на сіру мляву масу, і вважав, що такими їх потрібно, по можливості, зберегти.

Письменники, які залишилися на окупованих німцями теренах, вважали, що співпраця з новою владою зменшить тиск на національну культуру, намагалися розгорнути видавничу діяльність, поживити літературне життя. Однак ці сподівання не виправдалися. У результаті в Києві були закриті «Українське слово» і «Литаври», а їхніх організаторів, оунівців, поетесу Олену Теллігу та поета Івана Ілявського стратило гестапо. Під час окупації публікували свої твори Урас Самчук, Аркадій Любченко та ряд інших письменників, у тому числі Віктор Петров (Домонтович), який виявився радянським агентом. У роки війни домінуючими у творчості стали теми патріотизму, героїзму, перемоги, віри в перемогу.

Організація науково-дослідної діяльності школярів дозволяє розвивати в учнів пізнавальні інтереси, самостійність, культуру навчальної праці, дозволяє систематизувати, узагальнювати, поглиблювати знання з певної галузі навчального предмету і вчить їх застосовувати на практиці. Самим сензитивним періодом для формування основ дослідницької діяльності є підлітковий період.

Значна роль у роботі з обдарованими учнями належить учителям організаторам науково-дослідницької діяльності школярів. Підготувати вихованця до ведення наукового дослідження спроможний лише підготовлений належним чином педагог, який не тільки володіє сукупністю

знань, добре орієнтується в сучасних методиках, а передусім є вправним психологом, що вміло вибудовує свої відносини із школярами. Взаєморозуміння, прагнення допомогти один одному, спільними зусиллями виробити шлях вирішення проблеми, знаходити істинний та відкидати хибний напрямки дослідження, вміння розділити як успіх, так і невдачу – ось ті риси, які характерні для більшості вчителів-консультантів.

Таким чином, поставлені у роботі завдання виконано, мету – досягнуто.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. «Дзвін» Округовий Криворізький часопис орган товариства « Преса України» 1942р. ч. 143
2. Антонова О. Є. *Обдарованість : досвід історичного та порівняльного аналізу* : монографія / О. Є. Антонова. Житомир : Житомир. держ. ун-т, 2005. 456 с.
3. Бадах Ю. Г. *Переддень та початок Великої Вітчизняної війни*: монографія / Ю.Г. Бадах. – К.: Київ. нац. торг.- екон. ун-т. 2011. 452 с.
4. Бакалець О. А. *Історія України з найдавніших часів до початку XXI століття: навчальний посібник* / О. А. Бакалець. 2-ге видання, перероблене і доповнене. Львів : Магнолія-2006, 2015. – 573 с. + персоналії, таблиці, документи, хронологія, словник, с.405-413.
5. Белецца С. А. *Освіта в Україні під час нацистської окупації (на матеріалах Дніпропетровської області)* / С. А. Белецца // Український історичний журнал. 2010. № 3. С. 78-91.
6. Березівська Л. Д. *Реформування шкільної освіти в Україні у XX столітті: моно- графія* / Л. Д. Березівська. К.: Богданова А. М., 2008. 406 с.
7. Беркгоф К. *Жнива розпачу: Життя і смерть в Україні під нацистською владою*; пер. з англ. Т. Цимбал / К. Беркгоф. К.:Критика, 2011.455 с.
8. Білоус О. *Освіта та наукове життя* / О. Білоус // Київ очима ворога: дослідження, документи, свідчення; керівник проекту Л. В. Легасова. – К., 2012. С. 87-94.
9. Бойко О. Д. *Історія України: підручник* / О. Д. Бойко. – 4-те вид., доповн. К. : Академвидав, 2012. 704 с.
10. Боряк Г. *Більше не таємно.: Архів новітньої історії України* / Г. Боряк // Архіви окупації. 1941-1944; Держ. ком. архівів України; упоряд. Н.

- Маковська. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – С. 89.
11. Васильєва С.О. *Сутність науково-дослідницької діяльності учнів // Засоби навчальної та науководослідницької роботи: Зб. наук. пр. – Вип.18. – Харків: Харківський державний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди. – 2002. – С.27-30.*
12. Ветров І. *Фінансова політика нацистської Німеччини та держав-сателітів на оку-пованій території України (1941-1944 рр.) / Архіви окупації. 1941- 1944; Держ. ком. архівів України; упоряд. Н. Маковська. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. С. 774-761.*
13. Волошин Ю. *Українська православна церква в роки нацистської окупації (1941-1944 рр.): монографія / Ю. Волошин. Полтава, 1997 128 с.*
14. Гінда В. В. *Освіта в роки німецької окупації У Генеральному окрузі «Житомир» 1941-1944 рр.: дис... канд. іст. наук: 07 00 01 /В. В. Гінда. Черкаси, 2007. 223 с.*
15. Гінда В. В. *Освітні заклади Вінничини в умовах фашистського «нового порядку» 30 1941-1944 рр. / В. В. Гінда // Сторінки воєнної історії України. – Вип. 7. (ч. 1). К., 2003. С. 265.*
16. Гінда В. *Культура, освіта і спорт під час окупації / В. Гінда // Архіви окупації. 1941-1944; Держ. ком. архівів України; упоряд. Н. Маковська. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. С. 732.*
17. Гончаренко І. В. *Професійна освіта на теренах Райхскомісаріату «Україна» (1941-1944 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. ДВНЗ Переяслав-Хмельниц. держ. пед. ун-т ім. Г. Сковороди. Переяслав-Хмельницький. 2012. 22 с.*
18. Гончаренко О. М. *Функціонування окупаційної адміністрації Райхскомісаріату «Україна»: управлінсько-розпорядчі та*

- організаційно-правові аспекти (1941- 1944 рр.): монографія / О. М. Гончаренко. К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. 600 с.*
19. Гончаренко О. М. *Нацистська окупаційна політика у сфері освіти на теренах Райх-комісаріату «Україна» (1941-1944 рр.): монографія / О. М. Гончаренко. І. В. Гончаренко, М. П. Куніцький. – К.: ПП «НВЦ «Профі», 2014. 232 с.*
 20. Єржабкова Б. *Шкільна справа та шкільна політика в рейхскомісаріаті «Україна» (1941-1944 рр.) у світлі німецьких документів: монографія / Єржабкова Бланка. К.: Наукова думка, 2008. 272 с.*
 21. Єржабкова Бланка. *Шкільна справа та шкільна політика в рейхскомісаріаті «Україна» (1941-1944) у світлі німецьких документів / Б. Єржабкова; пер. з нім. Г. П. Задвернюка, М. М. Щербатюка, О. Г. Голубцова, І. М. Хацевича. К.: Наук. Думка, 2008. 272 с.*
 22. *Історія України: Документи. Матеріали. Посібник; [Упор., комент. В. Ю. Короля]. К.: Видав. центр «Академія», 2001. 448 с.*
 23. Каменецький І. *Райхскомісаріат Україне // Енциклопедія українознавства : Словникова частина : в 11 т. / Наукове товариство імені Шевченка ; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. Париж — Нью-Йорк : Молоде життя, 1955—1995. Т. 7. С. 2462-2464.*
 24. Коваль М. *«Проосвіта» в умовах «нового порядку» / М. Коваль // Український історичний журнал. К.: Ін-т історії НАН України, 1995. №2. С. 37-42.*
 25. *Концепція державної програми роботи з обдарованою молоддю на 2006-2010 роки // Освіта України. 2006. № 48 (741). 30 червня. С. 1-3.*
 26. Кульчицький С. В. *Історія України: довідник для абітурієнтів та школярів загальноосвітніх навчальних закладів / С. В. Кульчицький, С. В. Мицик, В. С. Власов. – повний курс підготовки до вищих навчальних закладів. К. : Літера, 2010. 528 с., с. 394-398.*

27. Куницький М. П. *Соціально-правовий статус місцевого населення Райхскомісаріату «Україна» (1941-1944 рр.):* монографія / М.П. Куницький. К.: ПП «НВЦ «Профі», 2014. 564 с.
28. Кучмаренко В. *Наукові установи Української Академії Наук на окупованих територіях України в 1941-1944 роках* / В. Кучмаренко // Історія укр. науки на межі тисячоліть; [зб. наук. праць; відп. ред О. Я. Пилипчук]. К., 2007. Вип. 30. С. 128-136
29. Лапан Т.Д. *Вербування і депортація населення України до Німеччини та умови його праці і побуту у неволі (1939–1945 рр.):* дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Т.Д. Лапан; Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. Л., 2005. 235 с.
30. Левченко Ю. І. *Особливості реалізації політики окупаційної влади в адміністративно-територіальних одиницях України 1941–1944 рр. :* монографія / Ю. І. Левченко ; за наук. ред. К. П. Двірної. Київ : Видво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. 402 с.
31. Лисенко О. *Окупаційний режим на Україні у 1941-1943 рр.:* адміністративний аспект / О. Лисенко, В. Нестеренко // Архіви окупації. 1941-1944; Держ. ком. Архівів України; упоряд. Н. Маковська. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. С. 762-769 с.
32. Міхайлюк М. *Німецька пропаганда в Україні* / М. Міхайлюк // Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ ст. Історичні нариси. – У 2-х кн. – Кн. 1. К.: Наук. думка, 2011. С. 644-658.
33. Науменко В. *Зона військової адміністрації 1941-1943 рр.: основні напрями окупаційної економічної та соціальної політики* / В. Науменко, В. Нестеренко // Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ ст. Історичні нариси: У 2-х т. – Т. 1. К.: Наукова думка, 2010 С. 392.
34. *Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні. Збірник документів і матеріалів* / Ред. П. М. Костриби та ін. – К.: Державне видавництво політичної літератури, 1963. 488 с.

35. Потильчак О.В. *Експлуатація трудових ресурсів України гітлерівською Німеччиною у роки окупації*: дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / О.В. Потильчак; Національний педагогічний ун-т ім. М.П. Драгоманова. К., 1999. 205 с.
36. Потильчак О.В. *Трудові ресурси радянських військовополонених та «остарбайтерів» з України у нацистській військовій економіці в роки Другої світової війни* / О.В. Потильчак. – К.: ТОВ Міжнар. фін. агенція, 1998. 50 с.
37. Пронюк Н.П. *Організація роботи Малої академії наук* / Рідна школа - № 6. 2000. С.72-73
38. Рейхскомісаріат Україна // *Юридична енциклопедія* : [у 6 т.] / ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. — К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2003. Т. 5 : П — С. 736 с.
39. Себта Т. М. *Адміністративно-територіальний устрій Райхскомісаріату Україна у термінах і назвах: Походження та сучасне бачення*. В кн.: Збірник праць молодих вчених та аспірантів [Інституту української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України], т. 19, кн. 2, ч. 2. К., 2010.
40. Себта Т. *Райхскомісаріат Україна* // *Енциклопедія історії України* : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. — К. : Наукова думка, 2012. — Т. 9 : Прил — С. — С. 126—128. 944 с.
41. Слободянюк М. А., Шахрайчук І. А. *Рух Опору на Дніпропетровщині в роки Великої Вітчизняної війни*. / М. А. Слободянюк, І. А. Шахрайчук. — Дніпропетровськ: Оксамит-Текс, 2004. 294 с.
42. *Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів в 4-х т. Т. 1.* / Упоряд. М. В. Косик. — Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1997. 384 с.

43. *Український голос (Українські вісті, Кіровоградські вісті)* : газета Кіровоградської обласної та міської управи (з фондів Наукової бібліотеки Львівського національного університету ім. І. Франка та Державної наукової архівної бібліотеки) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://libraria.ua/issues_group.php/group-28/.
44. Фостій І.П. *Північна Буковина і Хотинщина у Другій світовій війні 1939-1945 рр.* / І.П. Фостій Чернівці: Книга Пам'яті України, 2005. 268 с.
45. Хаджирадєва В. *Румунський окупаційний режим в Бессарабії (червень 1941 – серпень 1944 рр)* /В. Хаджирадєва// Історія України: Маловідомі імена, події, факти: 36. ст. Вип. 26. К.: НАН України, Ін-т історії України. 2004. С. 272–289.
46. Чернов Б. О. *Шкільна освіта і наукові дослідження в Райхскомісаріаті «Україна» (1941-1944 рр.):* монографія; наук. ред. О. М. Гончаренко; рец. К. В. Ковальська / Б. О. Чернов. - Варшава: «Diamond trading tour», 2015. 40 с.
47. Черняківський В.В. *Депортація цивільного населення півдня України на примусові роботи до Третього рейху 1941–1944 рр: основні тенденції і регіональна специфіка* / В.В. Черняківський // *Війна. Окупація. Пам'ять: Примусові робітники з України в окупованій Європі.* – К.: Пріоритети, 2012 С. 88.
48. Черняківський В.В. *Примусові робітники Півдня України у фашистській Німеччині та Румунії (1941–1945 рр):* автореф. дис... канд. істор. наук. / В.В. Черняківський. Миколаїв, 2013. 120 с.